

Aevum Dolabellae – Dolabelino doba

Salmedin Mesihović
Sarajevo

Praefatio

Tvrditi za nekoga da je „zaslužan“, „velikan“, u krajnjem slučaju da je „dobar“ je odnos koji treba promatrati u relativnom kontekstu. Navedeni stavovi mnogo više zavise od stavova, pozicija, potreba, osjećanja pa i želja i strahova iznositelja, nego od stvarne historije. Moderna vremena i tendencija za kontinuiranim revizionizmom¹

¹ Dominiranje revizionizma i pretjerani, nekritički destrukturalizam u odnosu prema historiji i općenito prošlosti nesumnjivo su nanijeli veliku štetu po razvitak historiografije, arheologije i druge humanističke discipline, ali i uz neke popratne društvene discipline kao što su politika i sociologija. I revizionistički pristup (korišten u obične dnevno-političke svrhe, pokušaje historijskog opravdavanja za „greške“ ili šminkanja/friziranja, odnosno obično lažiranje historiografije kako bi više odgovorala nekome ili nečemu) i pretjerani (izražen čak i u apsolutističkoj formi, što je zanimljiv paradoks) destrukturalizam ustvari zanemaruju jednu vrlo bitnu činjenicu, a to je da je historija (u smislu naše prošlosti) jedna vrlo egzaktna disciplina. Naša prošlost se ne može promijeniti niti u najmanjem detalju, i ona je takva kakva je bez obzira svidalo se to nekome ili ne. Cilj historiografije, arheologije, etnologije i historijske filologije treba da bude samo jedna stvar, a to je Istina, odnosno dokučivanje te prošlosti onakve kakva je bila. Revizionističke i ultra-destrukturalističke škole ustvari prebacuju bit i fokus istraživanja i otkrivanja prošlosti na „tumačenje“ prapovijesti, protohistorije i historije, čime se gubi stvarna misija historijskih humanističkih znanstvenih disciplina. To sa druge strane ne znači da je potrebno zakovati se u već donesene zakone i onda ih samo skolastički ponavljati. Istinski proces spoznavanja se zasniva između ostalog i na intenzivnoj kritičnosti, ne samo u procesu donošenja novih zaključaka nego i u odnosu na ranije postavljene teze i zaključke. Donositi i obarati teze i zaključke može se samo na osnovi znanstvenog istinskog istraživanja, oslobođenog bilo kakvih predubjeđenja, i samo tako može se doći do stvarnih rezultata. Sa druge strane tumačenje prošlosti na osnovi unaprijed postavljenih premisa i teza (često u svrhu „šminkanja ili lažiranja historiografije“), dnevno-političkih razloga

upravo potvrđuju izneseni stav, jer su doprinijeli „proizvodnji tzv. kontroverznih ličnosti“. I onda se desilo da bar u javnosti (ali, zanimljivo, ne i kod većine običnog naroda) zavlada „radikalno relativiziranje“, pa se više uopće ne zna ničija stvarna uloga, nego se to koristi kako to odgovara u svakidašnje (najviše dnevno-političke svrhe). Zbog svega toga pokušati se osvrnuti na djelovanje nekog pojedinca i postavljanje njegove historijske pozicije je vrlo nezahvalno, jer je potrebno naći prilično veliki broj argumenata i dokaza kojim bi zaključci doneseni (posebno u smislu ocjene da je njegovo djelovanje „pozitivno“ ili „negativno“) o toj ličnosti postali ne samo znanstveno relevantni nego i dovoljno snažni kako bi se mogli oduprijeti neznanstvenom relativizmu i revizionizmu. Zatim je potrebno obratiti pažnju i na činjenicu da je vrlo teško djelovanje i postojanje određene ličnosti ocijeniti u cijelosti, jer „supermeni“ i „sveci“, ali ni sa druge strane „totalni monstri“ ne postoje, i često se na različite segmente nečijeg djelovanja mogu primijeniti i različiti zaključci i ocjene (nekada i dosta oprečne). Zbog toga je najbolje da se neko ocjenjuje u odnosu na konkretnu djelatnost.

Jedna od rijetkih historijskih osoba za čije bi se djelovanje, zahvaćeno samo u segmentu uprave nad Zapadnim Balkanom, mogla donijeti iznimno visoka, vrijedna i pozitivna ocjena je Publije Kornelije Dolabela, namjesnik provincije Gornji Ilirik/Dalmacija. Posebno ta činjenica dobiva na značenju kada se ima u vidu da je riječ o strancu. Zapadnobalkanske zemlje su zadnja dva milenijuma dobrim dijelom provele pod vlašću

i dokazivanje samo kako bi se nešto dokazalo (besmisleni posao) vodi samo u slijepu ulicu.

stranih centara moći. Namjesnici koji su dolazili da upravljaju ovim prostorima uglavnom su više bili zainteresirani za ostvarivanje interesa centara koji su ih poslali ili za osobnu korist (najčešće u vidu zgrtanja novca i bogatstva) nego za dobrobit zajednica kojima su upravljali. Ipak, bilo je i onih rijetkih slučajeva kada je djelatnost stranih namjesnika dovela do prosperiteta i napretka domorodačkih zajednica. A Publije Kornelije Dolabela je bio nesumnjivo jedna takva ličnost, što će se i nastojati pokazati u radu. Njegova uprava je padala u jedno kritično vrijeme po zapadnobalkanske zemlje, kada se konačno prelomio stari način života oličen u prapovijesnim i protohistorijskim tradicijama i tekovinama. Sedam godina uprave P. Kornelija Dolabele pripada najranijem periodu historijskog doba na ovom zapadnom krilu balkanskog poluotoka, kada je mirnim putem stvorena struktura preko koje su strujale silnice vrijednosti i tekovina razvijenih civilizacija u zapadnobalkansku unutrašnjost, ali i utemeljena podloga daljeg razvitka ne samo u antičkom dobu nego i u kasnijim historijskim epohama. Osvjetlati te godine, obilježene namjesništvom P. Kornelija Dolabele, jest i osnovni cilj ovog rada.

Iako do danas nema cjelovite sintetske studije o Dolabelinom dobu i općenito drugoj deceniji I st. n. e. (kada započinje drugo razdoblje rimske vladavine), ipak postoji niz znanstvenih istraživanja i radova koji se odnose i na prisustvo P. Kornelija Dolabele na Zapadnom Balkanu. Uglavnom je riječ o parcijalnim pristupima, kao što je npr. analiza epigrafskih spomenika iz Ilirika na kojima se spominje Dolabelino ime i istraživanje cestovnih pravaca izrađenih pod auspicijama ovog namjesnika. U prvom redu tu su radovi Frane Bulića (1890; 1902) i Duje Rendića-Miočevića (1952; 1959; 1962; 1968) koji je analizirao pronađene dalmatinske natpise na kojima se spominje Dolabela i postavio osnove izučavanja Dolabelinog doba u Iliriku. Epigrafske natpise o Dolabeli su analizirali i prezentirali i Grga Novak (1944; 2004), Ante Marinović (1959), Josip Lučić (1966-1967), J. J. Wilkes (1976), Enver Imamović (1980), Slobodan Čače (2003) i Miroslav Glavičić (2008). Cestovnoj mreži koja je izgrađena za vrijeme uprave Dolabele, a spominje se na solinskim natpisima, čitavu knjigu posvetio je Ivo Bojanovski („Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji“, Sarajevo, 1974). Ipak smatramo za shodno da se ponovo izvrši promatranje i izvor-

ne građe, ali i dosadašnjih znanstvenih zaključaka. Time bi se dobili i novi zaključci, ali po mogućnosti i revidirali neki postojeći. Uz to bi se dala i jedna sažeta sinteza, te bi se i na taj način pripomoglo u tome da se spriječi pad u sjene zaborava ovog velikog čovjeka i njegove djelatnosti.

Anni primi post belli

Konačni završetak starog Zapadnog Balkana

U septembru 9. god. n. e. Baton Dezitijatski², preostali vrhovni vojvoda ustaničkih snaga, predao se Tiberiju, glavnokomandujućem rimskih i drugih protuustaničkih snaga na ilirskom ratištu. Tim činom je i oficijelno završen Veliki ilirski ustanak od 6. do 9. god. n. e., koji je do krajnjih granica napregao avgustovski režim u njegovoj posljednjoj deceniji, a Zapadnom Balkanu donio jedno kratkotrajno iskustvo vojnog i političkog zajedništva.³ Nesumnjivo je Veliki ilirski ustanak bio prilično traumatična epizoda za tadašnje stanovnike Zapadnog Balkana (pa i Rimsku državu). Iz troipogodišnjeg rata, Zapadni Balkan i njegove domorodačke politije⁴ su izašle sa velikim stupnjem pretrpljenog razaranja i pustošenja te ljudskim i materijalnim gubicima. Demografski pad je bio izniman, a neki ilirski narodi su iz Ustanka izašli sa golemim gubitkom populacije (kao npr. Dezitijati).⁵ Uz vidljivo prorijeđenu populaciju, i domorodačka elita je prilično stradala pa se, pored pogibija, jedan njen dio našao i u zarobljeništvu. Veliki broj domorodačkih gradinskih naselja je bio uništen, domicilni privredni kapaciteti (uglavnom stočarstvo) su bitno smanjeni. Domorodačka infrastruktura, kao i ona koju su izgradili rimska vlast i kolonisti u unutrašnjosti prije 6. god. n. e., bili su u potpunosti razoreni. U kasnom ljetu i prvim danima jeseni,

² O Dezitijatima, romanizaciji i municipalnoj organizaciji Gornje Bosne, kasnoj antici na istom prostoru v. Mesihović, 2007.

³ O Velikom Ilirskom ustanku v. Mesihović 2007, 314-617.

⁴ Pod izrazom politija (Πολιτεία) u radu se podrazumijeva zajednica koja je izgradila vlastiti sustav upravljanja samom sobom (s funkcionalnim institucijama). Politijogeneza je proces nastajanja takve zajednice. Miroslava Mirković (2002, 21) upotrebljava za isto izraz „...i zajednica, onih koji su organizovani kao politeje, tj. imaju državu i organizovano političko delovanje.“

⁵ O to demografskom stanju ilirskih zajednica u I. st. n. e. v. Mesihović 2007, 741-772.

ilirske zemlje (posebno one u dinarskom pojasu) bile su prepune okupacionih trupa, da bi se tek nakon dolaska vijesti o Teutoburškoj katastrofi (u jesen 9. god. n. e.) veći dio legija pokrenuo prema zapadnim provincijama i frontu na Rajni. Okupacione trupe su se gotovo sigurno logistički opskrbljivale na račun poražene populacije. Nisu samo domorodačke zajednice stradale, jer su u velikoj mjeri stradali i kolonisti i drugi stranci, doseljeni u kontinentalnu unutrašnjost za vrijeme prvog razdoblja rimske vladavine od 33. god. p. n. e. do 6. god. n. e. Stranci (kolonisti, veterani, trgovci, avanturisti itd.) su najviše nastradali za vrijeme samog izbijanja Ustanka i njegovog širenja. Nesumnjivo su bili potrebni veliki napori kako bi se prostor Ilirika obnovio.

Samo par dana nakon predaje Batona Dezi-tijatskog, u Teutoburškoj šumi u Germaniji su uništene tri rimske legije pod zapovjedništvom zlosretnog Kvintilija Vara. Ali Rimska država, nakon teškog trogodišnjeg rata sa pobunjenim Ilirima, nije raspolagala ni sa dovoljno ljudstva, ni potencijala, a ni volje da u imperijalno okrilje vrati pobunjene Germane. Osloboditelj Germanije i nacionalni heroj Njemačke Arminije iz naroda Heruska je tako uspio u svome naumu, jer se Tiberije, Augustov posinak i budući nasljednik, odlučio samo na saniranje štete na obalama Rajne, ali ne i na opsežnu operaciju ponovnog osvajanja Germanije između rijeka Rajne i Labe. Tako su Veliki ilirski ustanak i bitka u Teutoburškoj šumi bili i simbolička prekretnica u vođenju rimske vanjske politike sa ofenzivnog na defanzivni karakter. Ali za razliku od Rajne i german-skih zemalja koje su skoro čitav sljedeći decenij kontinuirano proveli u ratnom stanju (sa nizom rimskih pohoda istočno od Rajne), ilirski prostor od Jadrana do Dunava je ušao u doba pacifiziranja, reguliranja odnosa, obnove, ali i odvijanja zamašnih pretvorbenih projekata.

Podjela Provincije Ilirik

Provincija Ilirik (*provincia Illyricum*) je neposredno po izbijanju Velikog ilirskog ustanka u proljeće 6. god. n. e. zahvatala kompletno područje Zapadnog Balkana i pružala se kroz panonsko područje sve do Dunava.⁶ Međutim,

⁶ O pitanju nastanka provincije Ilirik, njenom širenju i statusu do konačnog etabliranja kao carske provincije, v. Mesihović 2007, 244-296 (posebno dodatak poglavlju 291-296).

nakon samo jedne decenije, može se jasno razaznati da na ovom području postoje dvije upravne i teritorijalne jedinice u rangu carskih provincija. To bi značilo da je došlo do disolucije nekada jedinstvene Provincije ili bar separacije jednog dijela njene teritorije. Namjesnici nove dvije provincije nosili su istu zvaničnu titulu kao i namjesnik nekadašnje jedinstvene provincije Ilirik – *legatus Augusti propraetore*.⁷

Da se separacija provincija desila na samom kraju ustanka ili neposredno nakon njega indirektnu potvrdu daju i literarna i epigrafska vrela. Govoreći o razdoblju pobune panonskih i rajnskih legija 14. god. n. e., neposredno nakon preuzimanja vlasti od strane Tiberija, Velej spominje i Publija Kornelija Dolabelu (*P. Cornelius Dolabella*) kao osobu koja upravlja primorskim dijelom Ilirika (*...in maritima parte Illyrici...*).⁸ Iako nije precizno rečeno da je Dolabela legat primorskog Ilirika, jasno je iz konteksta čitavog Velejevog pasusa da je on upravo to. To bi značilo da stvarno 14. god. n. e. postoji nova upravna jedinica u statusu rimske carske provincije, a koja obuhvata primorski Ilirik (odnosno područja koja gravitiraju dinarsko-jadranskom pojasu). Za istu godinu, u istom odjeljku, ali nešto prije u samom tekstu, Velej spominje i Junija Bleza za kojeg se zna da je u tome periodu bio namjesnik područja na kojem je došlo do pobune. Po Veleju

Ilirik je prvobitno spadao pod senatsku odgovornost, da bi se u carskoj nadležnosti našao tek 11. god. p. n. e. *Cass. Dio* LIII, 12, 7-8; LIV, 34, 4; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 94; Senatu su u zamjenu za Ilirik predate provincije Kipar i Narbonska Galija.

⁷ Kada je to bilo za vrijeme Augustove (ili drugog cara koji je upotrebljavao augustovsku titulu/ime) vladavine, onda glasi *legatus Augusti propraetore* (Augustov legat / zamjenik propretor). Teorijski gledano, namjesnik carske provincije je sam princeps koji onda kao svoga predstavnika u konkretnu provinciju šalje legata (odnosno zamjenika). Na osnovu natpisa iz Posušskog Graca, pretpostavlja se da je Marko Servilije (*Marcus Servilius*) bio guverner Ilirika u periodu 4-5. god. n. e., znači prije početka ustanka, sa zvaničnom titulom *legatus Augusti propraetore*. Dodig, 2003, 233-234. Posljednji namjesnik Ilirika u prvom razdoblju rimske vladavine bio je Valerije Mesalinus (puno ime *Marcus Valerius Messalla Messallinus*). Iako ga Kasije Dion (LV, 29, 1), u početku svoga izlaganja o Velikom Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n. e., titulira kao arhonta Dalmacije i Panonije, a Velej Paterkul (II, CXII, 2) kao prepozita Ilirika (*praepositus Illyrico*), njegova oficijelna titula je sigurno bila *legatus Augusti propraetore*. O Dionovom tituliranju Valerija Mesalinusa kao namjesnika i Dalmacije i Panonije, v. Mesihović 2007, 124-125.

⁸ *Vell.* II, CXXV, 5.

Paterkulu pobunile su se „...legiones, quae in Ill-yrico erant“ (legije koje su u Iliriku bile).⁹ Međutim, pošto znamo da je primorski Ilirik (u kojem su tada bile VII i XI legija) bio tada miran, znači da je i po Veleju (iako on to izričito ne kaže) postojao neki drugi Ilirik, kao neka druga zasebna cjelina u odnosu na primorski Ilirik. Tacit, koji svoje Anale piše znatno kasnije u odnosu na Veleja, konkretniji je u terminološkom određivanju pobunjenih legija i upravno-provincijalnog područja na kojem su bile stacionirane.¹⁰ Za nje su se pobunile panonske legije u Iliriku (...in Illyrico.... Pannonicos exercitus).¹¹ Tacitovo vrelo za opis pobune panonskog legijskog garnizona 14. god. n. e. sigurno je za nominiranje provincije u kojoj se nalaze panonske legije upotrebljavalo tadašnji oficijelni naziv.

Kao što se vidi, jasno je da 14. god. n. e. postoje dvije zasebne provincije koje u svome službenom nazivu još uvijek nose i ilirski naziv. A sudeći po svemu, i Dolabela i Blez su na svoje namjesničko mjesto stupili još i prije smrti Augusta 19. VIII 14. god. n. e. što bi značilo da su oni bili postavljeni kao legati od samoga Augusta.¹² Da se disolucija desila još ranije, i to upravo u vrijeme završetka ustanka, potvđivali bi podaci Veleja Paterkula, Flora i Kasija Diona o Gaju Vibiju Postumiju (*Caius Vibius Postumus*, konzul sufektus za 5. god. n. e.), koji je još od završetka organiziranog otpora upravljao Dal-

macijom, odnosno dinarsko-jadranskim dijelom nekadašnje jedinstvene provincije Ilirik.¹³

Najstariji podatak o Vibiju Postumiju vezano za Dalmaciju daje njegov suvremenik Velej Paterkul. Po njemu je Vibije Postumije, konzular i prepozit Dalmacije, dobio za svoje zasluge u ratu „počasne znake trijumfa“ / trijumfalna odlikovanja (...*Vibius Potumus vir consularis, praepositus Delmatiae, ornamenta meruit triumphalia*). Florov podatak je znatno uopćeniji i u njemu se kaže da je August zadatak kompletnog potčinjavanja Dalmatinaca povjerio Vibiju, koji je ovaj „divlji“ narod prisilio da kopa zemlju i crpi zlatne žile (...*sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium stupidissima eo studio, ea diligentia anquirit, ut illud in usus suos eruere videatur*). Djelovanje Vibija na samom završetku rata i nakon okončanja organiziranog otpora u Dalmaciji, koje se spominje u podatku koji prenosi Flor, direktno je vezano za podatak Kasija Diona u kojem se spominje Postumije. Dion nakon završetka opisa borbi za Ardubu (vjerojatno u IX mjesecu 9. god. n. e.) govori kako su druga mjesta u blizini Ardube sa Germanikom sklopila sporazum o predaji, i da se nakon ovoga Germanik pridružio Tiberiju (koji se tada nalazio bliže primorju – u odnosu na Germanika ili na samom primorju) ostavljajući Postumija da kompletira potčinjavanje preostalih oblasti – vjerovatno u kontinentalnoj unutrašnjosti današnje BiH. Ako je dinarsko-jadranskim dijelom (buduća Dalmacija) upravljao Vibije Postumije još od posljednjeg kvartala 9. god. n. e., onda je morala postojati istovremeno i zasebna uprava nad panonskim dijelom Ilirika.

Indirektnu epigrafsku potvrdu o disoluciju nekadašnje jedinstvene provincije Ilirik i postojanju dvije nove ilirske provincije sa njihovim oficijelnim nazivima daju i natpisi *CIL* III, 1741 iz Cavtata / Epidaura i *CIL* III, 3198a (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156 = *CIL* III, 3200 (p 2328,19) = *CIL* III, 10158 = *ILJug* I, 262 iz Solina/Salone, o kojima će kasnije biti znatno više riječi.

⁹ *Vell.* II, CXXV, 1.

¹⁰ O odnosu ilirskog prema panonskom i dalmatinskom u Tacitovim Analima, v. Mesihović 2007, 118-119.

¹¹ *Tac. Ann.* I, 46-47; 52.

¹² Po Wilkesu (1969, 81-82; 442) prije Dolabele provincija Dalmacija je imala još dva namjesnika, i to Vibija Postumija odmah nakon sloma organiziranog ustaničkog otpora i Lucija Elija Lamie (*L. Aelius Lamia* konzul 3. god. n. e.) za period 12-14. god. n. e. Za navodno namjesništvo Elija Lamie u Gornjem Iliriku, v. i Jagenteufel 1958, 13-14 (moguće je da je ovo spominjanje Elija Lamie kao namjesnika kod Wilkesa ustvari rezultat preuzimanja od A. Jagenteufela). Međutim, kontekst Velejevog podatka II, CXVI, 3: *Nam et Aelius Lamia, vir antiquissimi moris et priscam gravitatem semper humanitate temperans, in Germania Illyricoque et mox in Africa splendidissimis functus ministeriis, non merito, sed materia adipiscendi triumphalia defectus est.* (na koji se Jagenteufel i Wilkes pozivaju) se vjerovatnije odnosi na službu Elija Lamie za vrijeme Velikog ilirskog ustanka, nego na neko njegovo namjesništvo nad Dalmacijom. Stojimo na stajalištu da nema pouzdanih dokaza u izvornoj građi da je u periodu od 12. do 14. god. n. e. namjesnik Gornjeg Ilirika bio Elije Lamia. O Dolabelinom vremenu namjesnikovanja, v. i Jagenteufel 1958, 14-17

¹³ *Vell.* II, CXVI, 1-2; *Flor.* II, 25; *Cass. Dio* LVI, 15, 3-16, 1; O problemu Postumija detaljnu analizu, v. Mesihović 2007, 57-58; 589; 603-606 (u ovom dijelu se raspravlja i o problemu separacije Provincije; o tome, v. i Mesihović 2007, 590 i fus. 573; i posebno 627-635)

Latrones

I nakon sloma organizirane odbrane i predaje Batona Dezitijatskog, sporadični otpor se još pojavljivao, sve više poprimajući oblik hajdučije. Kasije Dion, govoreći o padu ustaničke Panonije u jesen 8. god. n. e., navodi da su i nakon sloma organiziranog otpora u panonskom bazenu djelovale pojedine grupe hajduka, ujedno konstatirajući da se fenomen hajdučije posebno ističe kod ovih naroda (misli na stanovnike ilirskih zemalja).¹⁴ Iako se Dionov podatak direktno odnosi na panonski bazen, hajdučka djelatnost razbijenih ostataka nekadašnje ustaničke sile se sigurno odvijala i na dinarskom pojasu. Ta hajdučija u prvo vrijeme nije imala samo razbojnički karakter, nego je treba promatrati i kao neku vrstu otpora lokalnih peregrinskih zajednica. Hajdučke grupe su, kako bi mogle djelovati, morale uživati podršku i kod određenih slojeva civilnog stanovništva koje im je služilo kao jataci. Na udaru hajduka su se nalazili Rimljani i drugi stranci, ali moguće i oni domoroci koji su postajali romanofilski raspoloženi ili su aktivno i otvoreno saradivali sa rimskom upravom. Borba protiv hajduka u ilirskim zemljama nije nimalo jednostavna. Brdsko-planinski karakter Gornjeg Ilirika sa gustim šumama, kao i slaba saobraćajna mreža (bez rimskih puteva u unutrašnjosti) su bili savršeni habitus za male skupine hajduka i njihove operacije. I Donji Ilirik je pružao dobre uvjete za hajdučku aktivnost, sa svojim sporadičnim brdsko-planinskim zonama, ali i šumskim i močvarnim pojasevima u samim panonskim ravninama.

Ta slabija sigurnosna situacija u ilirskim provincijama je vjerovatno prvih godina nakon Ustanka u priličnoj mjeri zaokupljala provincijske i lokalne vlasti i njihov represivni aparat. Glavni nosilac borbe protiv hajdučkih skupina su u tim godinama bile tamo još uvijek prisutne vojne jedinice i garnizoni legijskog ili auksilijarnog karaktera.

¹⁴ Cass. Dio LV, 7. Kasije Dion je bio namjesnik Dalmacije 224-226. god. n. e. (prije je bio namjesnik Afrike), a Gornje Panonije (*Pannonia Superior*) 226-228. god. n. e., pa je sigurno imao dobar uvid u sigurnosno stanje u ovim provincijama, koje nije bilo na zadovoljavajućem nivou. I njegov otac, M. Kasije Apronijan (*M. Cassius Apronianus*) bio je namjesnik Dalmacije vjerovatno 185. god. n. e.

Exercitus

Nakon odlaska glavnine vojne sile (poglavito na zapad na rajnsku frontu) koja je učestvovala u gušenju Ustanka, garnizon oružanih snaga Rimске države u ilirskim provincijama sastojao se od pet legija rimskih građana i više auksilijarnih (pomoćnih) kohorti. U Gornjem Iliriku su tako bile stacionirane VII i XI legija, a u Donjem Iliriku VIII *Augusta*, VIII *Hispana* i XV *Apollinaria* u Panoniji). Za sada je nepoznato koje su sve auksilijarne kohorte ostale stacionirane u ilirskim provincijama u svojstvu garnizonske službe. Na osnovu podataka iz izvorne građe raspoložbe se svjedočanstvima o prisustvu sljedećih auksilijarnih ala¹⁵ i kohorti u prvoj polovini I. st. n. e. na području provincije Dalmacije: *ala Pannoniorum*; *ala Parthorum*, *Cohors III Alpinorum equitata*, *Cohors I Bracaraugustanorum*, *Cohors II Cyrrhestarum*, *Cohors XI Gallorum*, *Cohors I Liburnorum*, *Cohors I Lucensium equitata*, *Cohors I Campana (Campanorum) voluntariorum civium Romanorum*, *Cohors VI voluntariorum civium Romanorum* i *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum*.¹⁶ Iako se prisustvo *Cohors I Belgarum equitata* u Dalmaciji uglavnom datira u kasnija razdoblja, ipak nije nemoguće pretpostaviti da je spomenuta kohorta u ilirske zemlje došla uslijed ustanka, gdje je i ostala i postala po svome sastavu ilirska, dalmatinska kohorta, a možda su u ratu učestvovala i *ala Claudia nova* (koja je do 70. god. n. e. boravila u Golubiću) i *ala (Tungrorum) Frontoniana* koja je bila u Tiliriju.¹⁷ U Panoniji se u isto vrijeme nalazi *Cohors I Noricorum*, a za vrijeme vladavine Vespazijana u Panoniji su bile stacionirane *ala II Aravacorum*, *ala I Hispanorum Auriana* i *Cohors II Asturum*.¹⁸ Moguće je da su neke i od spomenutih kohorti i ala stacioniranih u Panoniji učestvovala u okviru protuustaničkih snaga za vrijeme Velikog ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e., a nakon završetka

¹⁵ Ala (*alae*) su konjičke jedinice sastavljene od peregrina.

¹⁶ Kratak pregled rasporeda vojnih jedinica u Dalmaciji, v. Bojanovski, 1988, 355-360 (posebno popis literature na kraju). O *cohortes voluntariorum civium Romanorum* i njihovom učešću u ratu od 6. do 9. god. n. e. v. Sergejevski 1924; Zaninović 1984, 70; Tončinić 2005;

¹⁷ Bojanovski 1988, 355; Zaninović 1996, 214, spomenutim četiri alama dodaje i *Ala Hispanorum*.

¹⁸ Buzov 2005, 138; po Bojanovskom (1988, 357) koji se poziva na Mócsy (1962, 617-624) u Panoniji je potvrđen broj od 27 ala i 53 kohorte.

rata ostale u Panoniji kao dio garnizona oružanih snaga Rimske države. Ustvari jedina kohorta koja se u sačuvanim vrelima pojavljuje vezana za namjesničku djelatnost P. Kornelija Dolabele je *Cohors VI voluntariorum civium Romanorum* (6. Dobrovoljačka kohorta). Od nabrojanih kohorti moguće je da neke nisu ni boravile u dvije ilirske provincije u drugoj deceniji I st. n. e., ali na osnovu dostupne izvorne građe se još uvijek ne može dati precizna i tačna lista auksilijarnih ala i kohorti tamo stacioniranih u navedenom periodu.

Renovatio

Već odmah nakon Ustanka trebalo je pristupiti obnovi infrastrukture, podizanju privrednih kapaciteta i mirnodopskog načina života. Rimske vlasti su tome pristupile ozbiljno, o čemu govori upravo Florov podatak o Vibiju i o konačnom potčinjavanju Dalmatinaca. Rudnici i ispirališta u središnjoj i Gornjoj Bosni su bili od primarne važnosti po tadašnje ekonomske i političke interese Rimske države. Iscrpljenost državnih financija nakon rata u Iliriku i započinjanja rata na rajnskoj granici zahtijevali su ubrzano pokretanje rudarske aktivnosti kako bi se dobili prije nego potrebni metali za državne kovnice i oružarnice. To je, sudeći po željama samoga Augusta, što prenosi i Flor (odnosno njegovo vrelo, možda Livije?), bio i prvi zadatak Vibija Postumija, koji se nije libio da pobijeđeno stanovništvo prisili na neki oblik državnog kuluka. Iz Florovog podatka mogao bi se indirektno izvući zaključak da je eksploatacija rudišta, zlatnih žila i zlatonosnih tokova u toku Postumijeve uprave bila iznimna i da je za radnu snagu korišten veliki broj domorodaca. Dobit iz te privredne aktivnosti je uglavnom odlazila u državne blagajne, dijelom je završavala i u privatnim džepovima špekulanata, koncesionara ili provincijskih rimskih funkcionera i službenika. Vjerovatno je vrlo mali dio dobiti od iskorištavanja metala ostajao provincijalnom peregrinskom stanovništvu. Nepoznato je koliko je dugo trajao taj prisilni kuluk peregrina koji je zaveo Vibije Postumije i kada se prešlo na sofisticiraniji sustav iskorištavanja rudišta i ispirališta.

I nakon prvih godina pacificiranja ilirskih provincija, 14. god. n. e. u provinciju Gornji Ilirik / Dalmaciju stigao je novi rimski i carski namjesnik Publije Kornelije Dolabela. Na svojoj namjesničkoj dužnosti zadržao se skoro sedam godina

i za to vrijeme pokazao je i zavidnu upravljačku sposobnost, presudno preokrenuvši točak razvitka u pravcu mirnog i brzog apsorpiranja gornjo-ilirskog prostora u svijet razvijene grčko-rimske, mediteranske civilizacije.

Dolabela

Publije Kornelije Dolabela (*Publius Cornelius Dolabella*). Dolabela je bio konzul 10. god. n. e. (zajedno sa Gajem Junijem Silanom / *C. Iunius Silanus*) i samim tim je spadao u sami vrh tadašnjeg rimskog političkog i državnog establishmenta. *Dolabellae* su bile ogranak rimskog patricijskog *gens Cornelia*, i njegovi predstavnici su zabilježeni kao najviši dužnosnici već u periodu srednje Republike. Publije Kornelije Dolabela Maksimus je bio konzul za 283. god. p. n. e., a nakon njega su još dvojica Kornelija Dolabela, ali sa preimenom Gnej, bila republikanski konzuli za 159. i 81. god. p. n. e. I više drugih Kornelija Dolabela je obnašalo visoke političke, vojne i religijske funkcije za vrijeme republikanskog sustava.¹⁹ U vrijeme građanskih ratova na političkoj pozornici se pojavio i Publije Kornelije Dolabela (kasnije ponekad nazivan Lentulus²⁰), rođen oko 70. god. p. n. e., i konzul 44. god. p. n. e. Njegova javna djelatnost je bila primjer beskurpuloznog politikanstva u posljednim godinama postojanja republikanskog sustava. I u javnom životu je bio poznat po ekstremnoj raskalašenosti. Poginuo je 43. god. p. n. e. prilikom zauzimanja grada Laodikeje od strane Kasija, jednog od lidera republikanske stranke.²¹ Njegov istoimeni sin (sa prvom ženom Fabijom, druga supruga mu je bila Ciceronova kćerka Tulija) pripadao je Oktavijanovoj frakciji u ratu sa Markom Antonijem.

Naš Publije Kornelije Dolabela je bio sin posljednjeg spomenutog, koji je bio Oktavijanov pristalica, i aktivno će djelovati na javnoj sceni u posljednoj deceniji života Augusta (vl. 27. god. p. n. e. – 14. god. n. e.) i u prvom periodu Tiberijeve vladavine (14-37. god. n. e.). Za razliku od svoga djeda, svim javnim dužnostima je pristupao sa ozbiljnošću, pa se njegova politička karijera može smatrati uspješnom. Nepoznato je da li je Publije Kornelije Dolabela bio učesnik i rata u Il-

¹⁹ Smith 1867, 1058.

²⁰ Kako bi mogao postati tribun, Dolabela se dao adoptirati u plebejsku familiju Gneja Lentula.

²¹ Smith 1867, 1058-1060.

iriku od 6. do 9. god. n. e., iako ni tu opciju ne bi trebalo isključiti i pored toga što izvorna građa ne daje ni najmanju naznaku da je on učestvovao u ratu. Težina i važnost rata, kao i razina mobiliziranosti Rimske države, posebno raspoloživih zapovjedničkih resursa, možda su bar na neki način ili bar na neko vrijeme u rat uvukli i Dolabelu, pogotovu što ga pet godina kasnije nalazimo kao namjesnika Gornjeg Ilirika. Uz to, on je već 10. god. n. e. bio konzul, pa je logično pretpostaviti da je i njegovo učešće u protu-ustaničkim akcijama možda imalo utjecaja da se Publije Kornelije Dolabela imenuje za konzula. Za vrijeme svoga konzulata, zajedno sa kolegom konzulom Gajem Junijem Silanom, rekonstruirao je „Dolabelin slavoluk“ (*Porta Caelimontana*). Dolabela je nesumnjivo pripadao onom sloju senatora koji je bio blagonaklon prema Tiberiju, bar u prvo vrijeme.

Publije Kornelije Dolabela je u Dalmaciju upućen 14. god. n. e., i tamo se nalazio u trenutku Augustove smrti 19. VIII 14. god. u Noli. Neposredno prije Augustove smrti, u Ilirik, preciznije u njegov primorski dio (Dalmacija), krenuo je i sam Tiberije. Međutim, vraćen je u Italiju hitnim pismom koje mu je poslala majka Livija.²² Nakon ustoličenja Tiberija kao novog princepsa, u Donjem Iliriku je došlo do pobune tamo stacioniranih legija. Za razliku od situacije u panonskom susjedstvu, gornjoilirski vojska (VII i XI legija i mnoge auksilijarne kohorte) pod Dolabelinim zapovjedništvom je ostala lojalna i mirna, što je mnogo značilo za stabilizaciju procesa sukcesije na vladarskom tronu.

O samom Dolabeli literarna građa daje različitu sliku. Suvremenik i kolega senator Velej Paterkul (II, CXXV, 5) se o njemu izražava kao o čovjeku plemenitog držanja (*vir simplicitatis generosissimae*). Sa druge strane, Tacit ga u svojim „Analima“ (III, 47; 69) optužuje za pretjerano laskanje prema Tiberiju na senatskim sjednicama, i to nakon povratka iz Dalmacije. Dolabela je morao biti ne samo sposoban i autoritativan nego i osoba od visokog povjerenja i neporecive lojalnosti prema augustovskom, a kasnije i tiberijanskom režimu ranoga principata, kako bi uopće postao legat provincije Dalmacije. Ta činjenica se mora uzeti u obzir ako se ima u vidu da uz svoju namjesničku dužnost Dolabela dobiva i za-

povjedništvo nad snažnim legijskim i auksilijarnim garnizonom, i to u neposrednoj blizini Italije. Tiberije je na tome mjestu jednostavno morao imati čovjeka na kojeg uvijek može računati, sa vojskom koja je predstavljala ne samo garant pacifiziranosti jednog do tada vrlo nemirnog stanovništva i stabilnosti zemlje, nego i neku vrstu strateške vojne rezerve vrhovnog establišmenta u Rimu (u slučaju neželjenog razvijanja situacije u samome Rimu ili pokušaja preuzimanja vlasti).

Fontes

I

Za razliku od doba Velikog ilirskog ustanka, literarna izvorna građa je znatno siromašnija u spominjanju Ilirika, a posebno Dalmacije za prvu dekadu nakon završetka Ustanka. Literarna djela Veleja Paterkula, Tacita, Svetonija, Flora, Kasija Diona koja opširno govore i o drugoj deceniji I st. n. e., odnosno periodu sukcesije na vladarskom tronu Države, uglavnom se odnose na „visoku politiku“ Rima. Oni u provincijske odnose ulaze samo kada je riječ o nekim turbulentnim zbivanjima, ili o događajima (posjete, zavjere, sukobi) u koje su bili umiješani i pojedinci iz najužeg političkog establišmenta Rimske države (poglavito članovi carske julijevsko-klaudijevske familije). A pošto je veći dio toga decenija u oba Ilirika period obnove i mirnog razvitka, logično je očekivati da su ilirske zemlje uglavnom bile neinteresantne za antičke pisce. Jedini izuzetak bi bila epizoda pobune donjoilirskih/panonskih legija 14. god. n. e., kada su se, za taj jedan kraći period, bar donjoilirski zemlje ponovo našle u orbiti literarne izvorne građe. Doba uprave Publija Kornelija Dolabele (*Publius Cornelius Dolabella*) na Zapadnom Balkanu se u literarnim vrelima sreće u uzgrednoj formi, i to u vidu spominjanja Dolabele kao namjesnika:

Vell. II, CXXV, 5

Cuius curam ac fidem Dolabella quoque, vir simplicitatis generosissimae, in maritima parte Illyrici per omnia imitatus est.

„Njegovu (misli se na cara Tiberija, op. S. M.) je brižljivost i odanost u primorskom dijelu Ilirika po svemu oponašao i Dolabela, osoba najplemenitije jednostavnosti.“

²² Tac. Ann. I, 5.

I pored vrlo primjetnog Velejevog podilaženja Tiberiju, indirektno se iz ovog podatka isto može izvući određeni zaključak da su Tiberijeve strateške smjernice u odnosu prema provincijama bile te koje su bar okvirno utjecale i na oblikovanje djelatnosti sedmogodišnje Dolabeline uprave u Gornjem Iliriku. Čim Velej Paterkul u svome nacrtanom radu ističe Dolabelino namjesništvo nad „primorskim dijelom Ilirika“, može se i zaključiti da je „dobra“ Dolabelina uprava u ovoj ilirskoj provinciji bila općepoznata činjenica u tadašnjem rimskom društvu. Uostalom, Dolabela je punih sedam godina bio Tiberijev legat u Italiji, susjednoj provinciji (odmah preko mora) koja je raspolagala i značajnim legijskim garnizonom. A to je mogao postići ne samo lojalnošću prema oficijelnom režimu (oličenom prvenstveno u Tiberiju), nego i stvarnim uspješnim radom i „dobrom“ upravom u Provinciji.²³ Na potvrdu o „dobro“ namjesničkoj upravi Dolabele i njegovom načelnom stavu kako bi trebala izgledati uprava nad provincijom i kakvi bi karakterno trebali biti namjesnici nailazi se i u Tacitovim „Analima“. Tacit parafrazira Dolabelu u kontekstu svoga izlaganja o suđenju Gaju Silanu (22. god. n. e.), koji je optužen za iznuđivanje (dok je bio namjesnik) u provinciji prokonzularnoj Aziji. Dolabela je bio predložio da „...svako ko vodi nečastan život i koga bje zao glas da bude isključen iz izbora za namjesnike provincija. A to neka procjenjuje sam car. Zakoni kažnjavaju prijestupe, ali koliko bi bilo bolje za same kandidate, koliko bolje za saveznike, ako bi se prijestupi spriječili.“²⁴

Ovaj Velejev podatak otkriva i da je Dolabela upravljao samo jednim (primorskim) dijelom nekadašnje velike provincije Ilirik. To bi značilo da se konačna disolucija stare provincije Ilirik desila prije Dolabeline uprave i da 14. god. n. e.

²³ Iako ne treba zanemarivati činjenicu da je Tiberije praktikovao i politiku što dužeg zadržavanja iste osobe kao namjesnika provincije dugi niz godina (vjerojatno iz razloga štednje), što je vrlo različita praksa od one iz republikanskog doba (gdje je višegodišnje namjesništvo bila iznimka) i augustovskog režima. *Tac. Ann.* IV, 6

²⁴ *Tac. Ann.* III, 66-69.*addidit ne quis vita probrosus et opertus infamia provinciam sortiretur, idque princeps diiudicaret. nam a legibus delicta puniri: quanto fore mitius in ipsos, melius in socios, provideri ne peccaretur.* *Tac. Ann.* III, 69. Naravno i ovaj prilično pozitivan stav i prijedlog Dolabele je Tacit uspješno predstavio kao obično laskanje (At *Cornelius Dolabella dum adulationem longius sequitur increpitis C. Silani moribus*).

postoje dvije ilirske provincije. Panonskim Ilirikom i legijama (VIII Augusta, VIII Hispana i XV Apollinaris)²⁵ stacioniranim u njemu tada je upravljao Kvint Junije Blez (*Quintus Iunius Blaesus*). Takvo stanje postojanja dviju ilirskih provincija (kasnije nazvanih Dalmacija i Panonija) se i zadržalo, jer ne postoji nijedan direktni ili indirektni podatak o tome da se provincija Ilirik ponovo (i to privremeno) ujedinila.²⁶

II

Nasuprot literarnim vrelima, za Gornji Ilirik/Dalmaciju iz ovog razdoblja se raspolaze sa više epigrafskih spomenika, preko čijih sadržaja se mogu detektirati najvažnije smjernice razvitka ove Provincije. Upravo povećana produkcija natpisa u deceniju nakon Ustanka pokazuje da je rimska provincijska vlast vrlo ozbiljno pristupila pitanju i obnove, i transformiranja načina i kvalitete života u pravcu prihvatanja antičke-me-

²⁵ XV legija stacionirana je u Emoni, a od 14. god. n. e. u Karnuntumu; VIII legija Augusta u Poetovio i VIII Hispana u Sisciji; *Tac. Ann.* I, 23; 30; Bojanovski 1988, 60, 355; Sanader 2003, 465-466

²⁶ O stajalištu o ponovnom ujedinjenju i općenito o tim prvim godinama nakon završetka ustanka, v. G. Novak 2004 (1944), 24 : „Vidjevši da je Ilirik prevelik i pretežak teritorij za jednog namjesnika, podijeli ga Tiberije u dva dijela, u Gornji Ilirik (Superior provincia Hillurici), kojem postavi na čelo P. Cornelija Dolabellu, i Donji Ilirik (Inferior provincia Hillurici), kojem je bio na čelu Junije Blaesus. Gornji je Ilirik obuhvatio otprilike današnju srednju i južnu Dalmaciju, Albaniju i Hercegovinu i dio zapadne Bosne. Donji: Sjevernu Dalmaciju, Hrvatsko primorje do Raše, Liku i Krjavu i sjeverozapadnu Bosnu. Tako je Promona bila pod upravom Blaesus, a Salona i Epidaur pod onom Dolabelle. Međutim, ova je podjela bila samo prolazna, jer je, poslije spomenute dvojice namjesnika, Ilirik ponovno pod jednim namjesnikom (legatus Augusti propretore). To se dogodilo već odlaskom Junija Blaesa 16. g., kada je čitava provincija došla pod Dolabellinu upravu.“ O tome, v. i Marijanović 1959, 122. Zahvaljujući izvornoj građi jasno je da je ova kvo stajalište neodrživo, jer je na osnovi Tacitovih podataka koji govore o pobuni panonskih legija Junije Blez upravljao panonskim dijelom Ilirika. Uostalom, Velej Paterkul je izričito da Dolabela upravlja primorskim dijelom Ilirika, što implicira da za suvremenika Veleja postoji i neki drugi (ne primorski, dublji kontinentalni) Ilirik, kojim upravlja neko drugi. Uostalom i natpisi na kojima se pojavljuje Dolabelino ime i propretorska titula jasno ukazuju na to da u ovom periodu ne postoji nikakva granica Gornjeg i Donjeg Ilirika orijentaciono na tok rijeke Krke, nego da Dolabela za vrijeme čitavog svoga mandata upravlja teritorijem i sa jedne i sa druge strane Krke. Njegove ingerencije su tako zahvatale područja sva tri konventa koja spominje Plinije Stariji, *NH*, III, 139-144.

diteranske kulture kod zapadnobalkanskih starosjedilaca. I najviše zahvaljujući epigrafskim spomenicima, u kombinaciji sa literarnim vrelima, može se dati bar okvirna povijesna slika druge decenije I st. n. e. Inače, natpisi rimske Dalmacije na kojima se spominje Dolabela su najbrojniji u odnosu na sve ostale rimske namjesnike, što dovoljno govori o značenju njegove djelatnosti kojom su duboko udareni temelji višestoljetne antičke i rimske Dalmacije, odnosno većeg dijela Zapadnog Balkana. Samim tim je i period Dolabeline uprave najviše i oslikan zahvaljujući epigrafskim spomenicima:

1. Solinski natpis

CIL III, 3198a (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156 = *CIL* III, 3200 (p 2328,19) = *CIL* III, 10158 = *ILJug* I, 262 (datacija 16/17. god. n. e.)

...]AESAR DIVI AVGVSTI F / ...]VSTVS
IMP PONT MAX / [.....] POTEST XIIX
COS II / [...] A COLONIA SALONITAN[...]
/5 [...]IN[...] PROVINCIAE ILLYRICI] /
?.....?/ CVIVS VIAE MILLIA PASVVM
SVNT / CLXVII MVNIT PER VEXILARIOS /
LEG VII ET XI / ITEM VIAM GABINIANAM
/10 AB SALONIS ANDETRIVM APERVIT /
ET MVNIT PER LEG VII

[*Ti(berius) C]aesar divi Augusti f(i)lius / [A]ugustus Imp(er)ator pont(ific)ex max(im)us / [trib(unicia)] potest(ate) XIIX co(n)s(ul) II / [viam] a colonia Salonitan[a] /5 [ad f]in[es] provinciae Illyrici] / ?.....?/ cuius viae millia pasuum sunt / CLXVII munit per vexil(ari)os / leg(ionum) VII et XI / item viam Gabinianam /10 ab Salonis Andetrium aperuit / et munit per leg(ionem) VII*

„Tiberije Cezar, božanskog Augusta sin, August, imperator, vrhovni svećenik, tribunske vlasti 18 (godine op. S. M.), konzul dva (puta op. S. M.), put od salonitanske kolonije do kraja Ilirske provincije čiji put 167 milja izgradi jedinica/zastava Sedme i Jedanaeste legije, također Gabinijev put od Salone do Andetrija otvori i izgradi Sedma (legija)“.

2. Solinski natpis²⁷ (Tbl. I. sl. 1)

CIL III, 3198b (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156b = *ILJug* I, 263 (datacija 19/20 god. n. e.)

²⁷ O dva solinska natpisa na kojima se navode ceste (koje su vodile duboku unutrašnjost Provincije) koje su izgrađene za vrijeme namjesnika/legata Gornjeg Ilirika Publija Kornelija Dolabele, v. Jagenteufel, 1958, 14; Bojanovski 1974.

...]AESAR DIVI AVGVSTI•F /]
VGVSTVS•IMP•PONTIF•MAX / TRIB•POTEST•
XXI COS III / VIAM A SALONIS AD HE[.... ?]
ASTEL[.?.] /5 DAESITIATIVM PER M?[..... ?]
VVM / CLVI MVNIT / ET IDEM VIAM AD
BATH?[.... ?]MEN / QVOD DIVIDIT B[.] E[....
.....] IBVS / A SALONIS MVNIT PER [.... ..]
ASVVM /10 CLVIII / --- // MVNIT AD IMVM
MONTEM DITIONVM / VLCIRVM PER MI-
LLIA PASSVVM/ A SALONIS LXXVIID /15 P
DOLABELLA LEG PRO / PR

[*Ti(berius) C]aesar divi Augusti f(i)lius / [A]ugustus imp(er)ator pontif(ex) max(im)us / trib(unicia) potest(ate) XXI co(n)s(ul) III / viam a Salonis ad He[dum?] castel(lum) /5 Daesitiatium per mill[i]a passuum / CLVI munit / et idem viam ad Bath[inum? flu]men / quod dividit B[r]e[ucos Oseriat?]ibus / a Salonis munit per [millia p]assuum /10 CLVIII / [et idem viam.... ..] / munit ad imum montem Ditionum / Ulcirum per millia passuum/ a Salonis LXXVIID /15 P(ublio) Dolabella leg(ato) pro / pr(aetore)*

„Tiberije Cezar, božanskog Augusta sin, August, imperator, vrhovni svećenik, tribunske vlasti 21 (godine op. S. M.), konzul tri (puta op. S. M.), put od Salone do dezitijatskog kastela He(...?) od 156 (rimskih op. S. M.) milja izgradi, i isto put do rijeke Bosne koja razdvaja Breuke i Oserijate? od Salone izgradi u 158 (rimskih op. S. M.) milja...“

Kako izgleda prva i osnovna dužnost koju je Dolabela sebi postavio u zadatak jeste izgradnja cestovne mreže kojom bi se povezal primorje sa kontinentalnom unutrašnjošću. Oba solinska natpisa svjedoče o izgradnji pet rimskih cesta u vrijeme Dolabeline uprave, koje su izlazile iz provincijske prijestolnice Salone:²⁸

1. Prema granici ilirske provincije, dužine 167 rimskih milja (245-250 km).²⁹

2. *Via Gabiniana* prema Andetriju, nepoznate dužine.

3. Prema dezitijatskom kastelu He[...], dužine 156 rimskih milja (229-234 km)³⁰

4. Prema rijeci *Bathinus*, koja dijeli Breuke i možda Oserijate (ili neki drugi ilirski narod), dužine 158 rimskih milja (232-237 km).

²⁸ O ovim cestama, v. Bojanovski 1974.

²⁹ Odnos modernih i rimskih mjera udaljenosti još uvijek nije apsolutno određen, pa se tako za 1 rimsku milju uzima ju i sljedeći odnosi: 1472 m, 1478 m, 1480 m, 1497 m, 1500 m. O tome, v. Bojanovski 1974, 133, nap. 1).

³⁰ O dezitijatskom kastelu He[...], v. Mesihović, 2007, 941-988

Sl. 1. (Foto: A. Šaćić – M. Pandža)

5. Prema dicianskoj planini Ulcira, dužine 77, 5 rimskih milja (113-116 km).³¹

Po natpisu, 1. i 2. cestu su gradili pripadnici VII i XI legije. Vjerovatno su legionari učestvovali i u gradnji ostalih cesti, uz pripadnike auksilijarnih jedinica, strane radnike, lokalno stanovništvo, robove. Ceste 3. i 4. koje su ulazile dubinu središnje i Gornje Bosne su vjerojatno većim dijelom svoje dužine (bar do Gornje Bosne) imale istu trasu. Samo na osnovu ovih natpisa Dolabela je bio zaslužan za putnu mrežu (bez *via Gabiniana* i ostatka 4. ceste, nakon raskrižja sa 3. cestom) u dužini većoj od 400 rimskih milja (588-600 km.) izgrađenu za samo pet godina. Izgradnja tolike cestovne mreže za manje od pet godina je nesumnjivo jedan od najvećih građevinskih poduhvata u historiji Zapadnog Balkana, i sigurno je iziskivao i velike napore i troškove. Iza takvog poduhvata je morala stajala kompletna provincijska administracija kao jednog od najvažnijih strateških ciljeva Dolabeline uprave. Možda je Dolabelina administracija zaslužna i za druge izgrađene ceste (one iz Narone/današnji Vid kod Metkovića/ prema unutrašnjosti i dalje prema jugoistoku, od Salone do Narone... itd.), ali za to još uvijek nema potvrde u epigrafskim ili literarnim vrelima. Činjenica je da se najranije spominjanje ceste Narona – Sarajevsko polje veže za vrijeme Dolabeline uprave. Sudeći po nalazu miljokaza sa natpisom (CIL III, 10164 (p 2174)) *Divo Augusto*, iz doline

³¹ *Montem Ditionum/Ulcirum* vjerojatno se odnosi na planinu Uilica (Ujilica, Ilica vis. 1654 m) sjeverno od Bosanskog Grahova i jugozapadno od Drvara.

Trešanice kod Konjica, ova saobraćajnica je bila vrlo rano nastala, i postojala je i bila funkcionalna za vrijeme Tiberijeve vladavine.

Motivi izgradnje obimne cestovne mreže nisu bili samo želja za cestovnim uvezivanjem duboke kontinentalne unutrašnjosti Provincije sa Salonom (i jadranskom obalom), nego i osiguravanje mira među zajednicama u koje Rimljani nisu imali veliko povjerenje. Zahvaljujući cestama, rimske trupe su se mogle brzo i učinkovito prebaciti u unutrašnjost i smiriti neke neželjene eventualnosti. Ceste su olakšavale i eksploataciju Provincije, skupljanje poreza i odvoz metala (posebno onih plemenitih), ali su donosile i određene pogodnosti za domicilno stanovništvo. Cestovno uvezivanje je doprinijelo boljoj, snažnijoj i sadržajnijoj privrednoj aktivnosti, polako se razbijala lokalna autarkičnost, a dinarsko-jadranski pojas (ujedinjen u jednu teritorijalno-upravnu jedinicu – provinciju Gornji Ilirik/Dalmaciju) je saobraćajno uvezan u jednu cjelinu kvalitetnim cestama. Sa cestama je povećana i pokretljivost stanovništva (naravno, u uvjetima i kontekstu razvitka ranog principata), preko njih su strujale nove kulturne silnice i impulsi mediteranske civilizacije. Zahvaljujući cestama izgrađenim između 14. i 19. god. n. e. unutrašnjost Zapadnog Balkana se veoma brzo mijenjala, napuštajući svoj prapovijesni i protohistorijski stil života. Publije Kornelije Dolabela je tako ušao u historiju kao prva osoba za čije se uprave izgradila prva cestovna mreža koja je povezivala jadransko-dinarske prostore i međusobno, i sa primorjem i ostatkom svijeta.

3. Natpis iz Narone³² (Sl. 2)
AE 1999, 1223

DIVO•AVGVSTO / SACRVM /
P•DOLABELLA•COS / CAESARIS•AVGVST
/5 LEGPRO PR

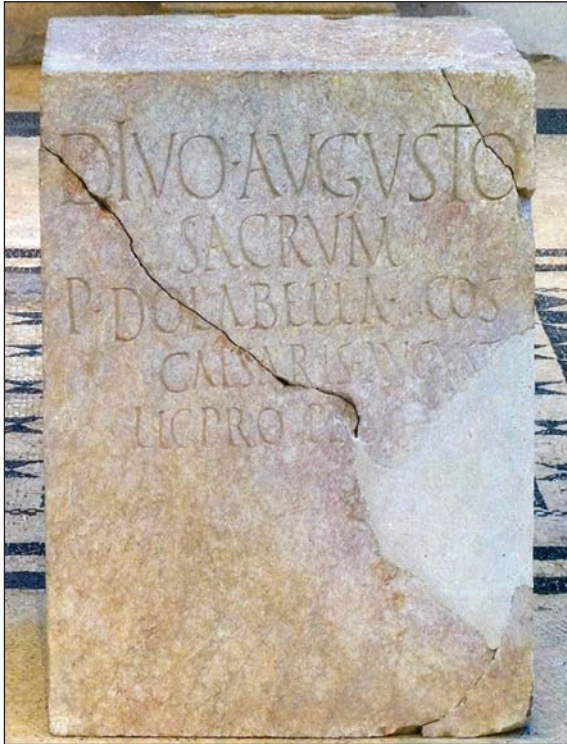
*Divo Augusto / sacrum / P(ublius) Dolabella
co(n)s(ul) / Caesaris August(i) /5 leg(atus) pro
pr(aetore)*

„Božanskom Augustu, Publije Dolabela, konzul Cezara Augusta, legat propretore.“

Natpis je pronađen u okviru *Augusteuma* u Naroni.³³ Sudeći po tome što se u tekstu natpisa spominje „božanski August“, kome se i posvećuje

³² Narona, 2007.

³³ Marin 1997; 2004; 2004 A.

Sl. 2. (Preuzeto iz: Naroni 2007.)

natpis, epigrafski spomenik je postavljen nakon smrti Augusta i ustoličenja Tiberija kao novog vladara Rimske države. Natpis jasno ukazuje na značenje *Augusteuma* u Naroni, kao i na boravak Dolabele u ovom važnom gradu.

4. Natpis iz Salone³⁴ (Sl. 3)
CIL III, 14712 = *ILJug* I, 124

L•ANICIO•L•F / PAETINATI /
 IIII•VIR•IVRE•DIC / QVINQVENNAL•PRAE
 /5 QVINQ•DRVSI•CAESAR
 / GERMANICI•PRAEFEC /
 QVINQ•P•DOLABELLAE
 / PONTIFICI•FLAMINI /
 IVLIAE•AVGVSTAE•PRAEF /10 FABR /
 PRAEFECTVR•PHARIAC / SALONITAN

L(ucio) Anicio L(uci) f(ilio) / Paetinati / IIIIvir(o) iure dic(undo) / quinquennal(i) prae(fecto) /5 quinq(uennali) Drusi Caesar(is) / Germanici prae(fec(to)) / quinq(uennali) P(ubli) Dolabellae / pontifici flamine / Iuliae Augustae prae(fecto) /10 fabr(um) / praefectur(a) Phariac(a) / Salonitan(a)

„Luciju Aniciju, sinu Lucija, Petinatu, kvar-toviru sa pravno-sudbenim ovlastima, kvinke-

³⁴ Jagenteufel 1958, 14; Bulić 1902.

Sl. 3. (Preuzeto iz: Bulić 1902.)

nalisu prefektu, kvinkenalisku Druzu Cezaru, Germaniku prefektu, kvinkenalisku Publiju Dolabeli, pontifiku flaminu, Juliji Augusti, prefektu kovača, prefektura Faria Salonitana.“

5. Natpis iz Cavtata³⁵ (Sl. 4)
ILJug II, 636

•DOLABELLA / LEG•PRO•PR / COH•VI•VOL
 / TRIB•L•PVRTISIO•ATINATE /5
 IL•IO•C•SAENIO•II•VIR

[P(ublio)] Dolabella / leg(ato) pro pr(aetore) / coh(ors) VI vol(untariorum) / trib(uno) L(ucio) Purtisio Atinate /5 [...]il?io C(aio) Saenio IIvir(is) „...Dolabela, legat propretore, Šesta dobrovoljačka kohorta, tribunu Luciju Purtisiju Atinatu... io? Gaju Seniju duoviru.“

Pored izgradnje dobre cestovne mreže, izgrađene po svim tadašnjim visokim rimskim standardima i uzusima, Publije Kornelije Dolabela se posvetio i mnogim drugim infrastrukturnim radovima, posebice u gradovima u primorju. Tako se i Dolabelino forsiranje javne građevinske djelatnosti nije ograničilo samo na ceste spomenute na solinskim natpisima. Fragmentarni natpisi iz Cavtata (*Epidaurum*) i Zadra (*Iader*) možda dokazuju neku javnu izgradnju pod Dolabelinim auspicijama.

³⁵ Marinović 1959, 121-127; Rendić-Miočević 1959, 156-158; Lučić 1966-1967, 538-539; Glavičić 2008, 43; 48-49.

Sl. 4. (Preuzeto iz: Glavičić 2008, 47, Sl. 2)

6. Natpis iz Cavtata³⁶ (Tbl. V. Sl. 5)
CIL III, 1741

Ovaj epigrafski spomenik ima vrlo dugu historiju istraživanja. Natpis je izvorno isklesan u devet redaka, ali je vremenom pretrpio oštećenja te je ostalo sačuvano samo pet prvih redaka, dok su izgubljeni oni za nas najzanimljiviji redovi u kojima se spominje oficijelni naziv Provincije Dalmacije.

P•CORNE / DOLABELL / VIIVIRO•EPVL / SODALITITIEN / 5 EG PRO PR DIVI A / (sačuvani tekst)

P(ublio) Corne[lio] / Dolabell[ae co(n)s(uli)] / VIIviro epuloni³⁷ / sodali Titiensi³⁸ / 5 leg(ato) pro pr(aetore) Divi Augusti / et Ti(beri) Caesaris Augusti / civitates Superioris / provinciae {H}Illyrici (tekst rekonstruiran na osnovi ranijih prepisa, preuzeto iz Glavičić 2008, 45)

„Publiju Korneliju Dolabeli, konzulu³⁹, septemviru epulonu, članu Titija, legatu propretoru božanskog Augusta i Tiberija Cezara Augusta, civitates provincije Gornji (H)ilirik“ (prijevod na osnovi rekonstruiranog natpisa).

Ako su raniji prepisi tačni, onda ovaj natpis ima veliko značenje za izučavanje antičke histori-

³⁶ Jagenteufel 1958, 14; Marinović 1959, 121-127; Lučić 1966-1967, 538-539; 543-546; Bojanovski 1974, 18-19; Zaninović 1998, 43; Šašel-Kos 2005, 379-380; 401-402; 470; Glavičić 2008, 43, 45-47.

³⁷ Epuloni su, u okviru rimskog religijskog sustava, bili kolegij sedmorice, i bili su jedan od četiri velika kolegija rimskih svećenika (*quattuor amplissima collegia*). Dva najvažnija su bili kolegiji pontifika i augura, a četvrti su bili *quindecimviri sacris faciundis*. Epuloni su bili zaduženi za organiziranje gozbi i javnih banketa za vrijeme festivala i igara.

³⁸ *Titiensi* su bili jedno ugledno svećeničko bratstvo, koje je po tradiciji osnovao sabinsko-rimski kralj Tit Tacije.

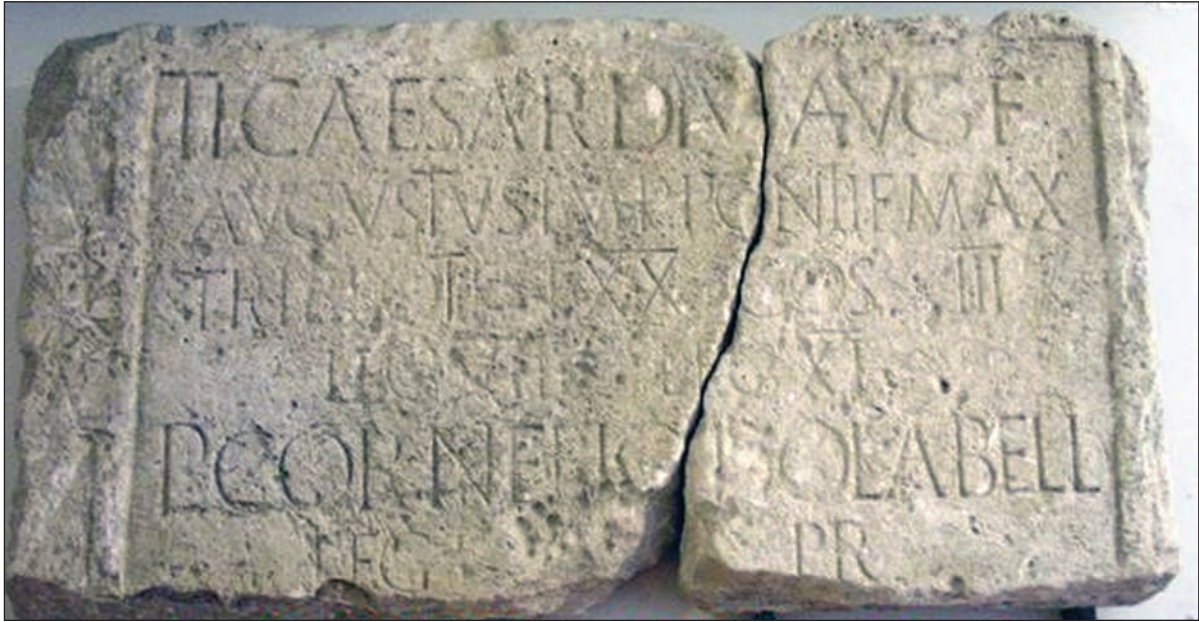
³⁹ Dolabela je bio konzul za 10. god. n. e. zajedno sa kolegom Gajem Junijem Silanom. (*Caius Iunius Silanus*).

Sl. 5. (Preuzeto iz: Glavičić 2008 46, Sl. 1)

je na Zapadnom Balkanu. Preko njega bi se tako otkrili i službeni nazivi ilirskih provincija nakon podjele jedinstvene provincije Ilirik. Sudeći po tome što se Dolabela titulira kao legat i Augusta i Tiberija, njegov dolazak na namjesničku funkciju u Dalmaciju treba datirati prije 19. VIII 14. god. n. e., odnosno Augustove smrti. Ali sami nastanak epigrafskog spomenika treba datirati u vrijeme nakon Augustove smrti i njegove deifikacije (17. IX 14. god. n. e.). Uz to, na natpisu se navode i *civitates Superioris / provinciae {H} Illyrici*, te se pokazuje i na vrlo bitnu formaciju provincijskog uređenja – autonomne političke i teritorijalne jedinice peregrinskih naroda. Njihov broj na prostorima provincije za vrijeme Dolabeline uprave nije vjerovatno odstupao od liste peregrinskih *civitates* koju za ovu provinciju daje Plinije Stariji, a na osnovu vjerovatno nekog službenog popisa iz vremena cara Nerona (vl. 54-68. god. n. e.).⁴⁰ Posebno bi se ta nepromijenje-

⁴⁰ *Plin. NH. III, 139-144: 139. Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium. pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, Bulini et quos Callimachus Peucetios appellat, nunc totum uno nomine Illyricum vocatur generatim. populorum pauca effatu digna aut facilia nomina. conventum Scardonitanum petunt lapides et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Buristas, Olbonenses nominare non pigeat. ius Italicum habent ex eo conventu Alutae, Flanates, a quibus sinus nominatur, Lopsi, Varvarini immunesque Asseriatas, et ex insulis Fertinates, Curictae. 140. cetero per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyrunum, Corinium, Aenona, civitas Pasini, flumen Telavium, quo finitur Iapudia. insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Gissa, Fortunata. rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XLIII ostium Titi fluminis. 141. Liburniae*

Sl. 6. (Slika preuzeta sa <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~f56/fotos/F021825.JPG>)

nost odnosila na peregrinske *civitates* u dubljoj unutrašnjosti koje su se sporije romanizirale u odnosu na primorske zone.

finis et initium Dalmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C, Tragurium civium Romanorum, marmore notum, Siculi, in quem locum Divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII. 142. petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmatae, XXV Deuri, CCXXXVIII Ditiones, CCLXVIII Maezei, LII Sardeates. in hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. petunt et ex insulis Issaei, Solentini, Separi, Epetini. ab his castella Petuntium, Nareste, Oneum. Narona colonia tertii conventus a Salona LXXX p., adposita cognomins sui fluvio a mari XX p. M. Varro LXXXVIII civitates eo ventitasse auctor est; 143. nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXVIII, Daversi XVII, Desititates CIII, Docleatae XXXIII, Deretini XIII, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIII, Melcumani XXVIII, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXVIII populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis. praeter hos tenuere tractum eum Ozuaei, Partheni, Cavi, Haemasi, asthithae, Arinistae. 144. a Narone amne C p. abest Epidaurum colonia. ab Epidauo sunt oppida civium Romanorum Rhizinium, Acruium, Butuanum, Olcinium, quod antea Colchinium dictum est, a Colchis conditum, amnis Drino superque eum oppidum civium Romanorum Scodra ab mari XVIII, praeterea multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria nec non et civitatum validarum: eo namque tractu fuere. Labeatae, Senedi, Rudini, Sasaei, Grabaei; proprieque dicti Illyri et Taulanti et Pyraei retinent nomen. in ora Nymphaeum promunturium. Lissum oppidum civium Romanorum ab Epidauo C p.

O popisu koji Plinije Stariji prezentira v. Mesihović 2007, 52-55; 277-283.

7. Natpis iz Zadra⁴¹ (Sl. 6)
CIL III, 2908 (p 1635, 2273)

TICAESARDI AVGF / AVGVSTVSIMP PONTIFMAX / TRIBPOTEST XX COS III / LEG VII XI / 5 PCORNELIODOLABELL / LEG PR PR

Ti(berius) Caesar divi Aug(usti) f(ilius) / Augustus imp(erator) pontif(ex) max(imus) / trib(unicia) potest(ate) XX co(n)s(ul) III / leg(io) VII leg(io) XI / 5 P(ublio) Cornelio Dolabell(a) / leg(ato) pr(o) pr(aetore)

„Tiberije Cezar, božanskog Augusta sin, August, imperator, pontifeks maximus (vrhovni svećenik), tribunske vlasti 20 (godina op. S. M.), konzul tri (puta op. S. M.), 7. legiji i 11. legiji, Publiju Korneliju Dolabeli, legatu propretoru.“

Na osnovi navođenja godina tribunske vlasti cara Tiberija, natpis se može datirati u 18. god. n. e. Ako se i ovaj natpis odnosi na neke graditeljske aktivnosti, onda su i u njima svoj obol dale vojne formacije dalmatinskog garnizona i to ponovo VII i XI legija (u Zadru). Kako se čini Dolabela je prilično zaposlio garnizon kojim je zapovijedao, i to prvenstveno na gradnji provincijske infrastrukture. To je vjerovatno motivirano i time kako vojnici ne bi bili nezaposleni, nego uvijek sa nekom zanimacijom. Pobuna panonskih legija 14. god. n. e. je nesumnjivo utjecala na to da se vojnici ne smiju prepustiti besposlici, posebno u

⁴¹ Jagenteufel 1958, 14.

slučaju garnizona (dvije legije i mnoge auksilijarne kohorte) tako blizu Italije, a udaljenom od vanjskih granica. Tako su pripadnici 6. dobrovoljačke kohorte zaposleni u Epidauru, a legionari u Zadru.

8. Natpis iz Kistanja (Burnum).⁴²
ILJug II, 874

---- / AVG PRO P / ECVNDVM FORMAM /
DOLABELLIANAM / RESTITVIT
[...Iussu... leg(ati)]/ Aug(usti) pro p[r(aetore)]
/ [s]ecundum formam / Dolabellianam / restituit

Iako je ovaj natpis dosta fragmentaran, on pruža jedno vrlo vrijedno svjedočanstvo o još jednoj djelatnosti Dolabele. Riječ je o postojanju *forma Dolabelliana*, neke vrste službenog provincijskog katastarskog dokumenta (možda karte). Preko ovog dokumenta provincijske vlasti su imale precizan uvid u stanje zemljišnih i teritorijalnih odnosa u Provinciji, a vršili su i arbitražu u slučaju sporova oko međa. Arbitražu je inače, sudeći po pronađenim terminacijskim natpisima, za vrijeme Julijevaca – Klaudijevaca bila vrlo česta pojava. *Forma Dolabelliana* je najstariji poznati dokument koji u cjelosti (katastarski) utvrđuje teritorije i zemljišta Provincije, i sudeći po njenom imenu, nastala je za vrijeme namjesnika P. Kornelija Dolabele, možda upravo pod njegovim auspicijima. Riječ je o djelu od neprocjenjive važnosti, kojim je rimska provincijska uprava nastojala da temeljito regulira i tako riješi teritorijalne i zemljišne odnose u Provinciji koja je spadala u one oblasti rimskog imperija sa nižim stupnjem razvitka. Posao koji je trebalo obaviti kako bi nastala *Forma Dolabelliana* je nesumnjivo bio vrlo obiman i zahtjevan, jer je trebalo snimiti stanje u čitavoj Provinciji. Ali, kako izgleda, i ovaj zadatak je od strane provincijske administracije bio uspješno proveden. Ovaj dokument je služio i za rješavanje sporova u vezi međa između pojedinih zajednica. Preko *Forma Dolabelliana* se ustanovljava stanje koje je potrajalo stoljećima, i koje je nesumnjivo imalo presudnog utjecaja u kasnijim razvicima teritorijalnih odnosa na Zapadnom Balkanu.

Na samom fragmentiranom natpisu možda bi se moglo zaključiti da se *forma Dolabelliana* spominje u retrospektivi, odnosno da se arbitražu koja se desila u neko kasnije vrijeme, pod nekim

⁴² Wilkes 1976, 268, br. 26; Imamović 1980, 46-48.

drugim legatom Augusta propretorom, pozvala u svome zaključku na *forma Dolabelliana*.

9. Natpis iz Gornjeg Karina.⁴³ (Sl. 7)
AE 2003, 1332

EX / DOL•LEG PR / DET•C•TITIVS /
GEMINVS•T? / 5 LEG•VII•INTE/ ASSER ET•C /
Ex [decr(eto) P(ublili) Corn(elii) / Dol(abellae)
leg(ati) pr(o) [pr(aetore) / det(erminavit) C(aius)
Titius / Geminus (t?.....?) [-? - / 5 leg(ionis) VII
inte[r] / Asser(iates) et C(orinienses)]

„Po odluci Publija Kornelija Dolabele, legata propretora, razgraničio Gaj Titije Gemin, (možda vojni tribun ili centurion op. S. M.)....? VII. legije, između Aserijata i Korinjana.“

Natpis govori o arbitraži zemljišnih odnosa između dvije domorodačke zajednice na prostoru Liburnije u kojoj je, inače, pronađen veliki broj međašnih natpisa. Sudeći po tekstu natpisa sa ovog epigrafskog spomenika (danas zagubljenom) Dolabela je odredio izvjesnog Gaja Titija Gemina da razgraniči liburnske zajednice Aserijate i Korinjane.

Na osnovi tekstova više natpisa, precizna razgraničenja teritorija isto su bila jedna od glavnih aktivnosti namjesnika P. Kornelija Dolabele.⁴⁴ Iako na prvi pogled to ne izgleda toliko bitno u funkcioniranju rimske provincijske uprave i eksploatacije potčinjenih zemalja, pravo arbitraže je bilo jedno od glavnih temelja stabilnosti i neophodnosti održanja rimske vlasti i interesa. Spornim situacijama u međusobnim odnosima domorodačkih zajednica prosto su obilovale obje ilirske provincije. Pitanje razgraničenja među pojedinim zajednicama je izgleda bio kronični problem na ilirskom području u predrimsko doba. Za više-manje autarkične ilirske zajednice na nižem kulturnom, tehnološkom i privrednom nivou razvitka u odnosu na grčko-rimski i mediteranski svijet, sa ograničenim raspoloživim resursima, postavljanje međa nije bilo produkt neke metafizičke želje da se ima što je moguće veća teritorija, nego je riječ o čisto egzistencijalnoj

⁴³ Čače 2003, 19-21.

⁴⁴ Čače 2003, 19: „Svrha takvih mjera načelno je jasna: rimska vlast, određujući točne međe pojedinih subjekata koji imaju prava raspolaganja određenim teritorijem, ujedno utvrđuje područja pravne odgovornosti upravnih i samoupravnih tijela i dužnosnika, te postavlja okvire obuhvatnog zemljišnika (katastra). Ovo drugo ima posebno značenje: time se potiče domorodačku većinu da prihvati rimski sustav vlasništva nad zemljom, što je presudan korak u procesu napuštanja domaćih tradicija i običaja.“

Sl. 7. (Preuzeto iz Čače 2003, 20.)

potrebi. Kada je bilo u pitanju pravo na određeni teritorij, domorodačke zajednice su se međusobno sukobljavale oko pašnjaka, plodnih zona, izvora soli, riječnih tokova, rudnika i sl. Ta kronična nestabilnost je sigurno kao posljedicu imala i činjenicu da se, izuzev kratkotrajnog iskustva za vrijeme Velikog ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e., ilirski narodi na Zapadnom Balkanu nisu ujedinili. Samim time je jedan dio tih spornih situacija, najviše u vezi s teritorijalnim razgraničenjem i pitanjem međa, poticao još iz doba samostalnosti, a dio je nastao u toku prvog razdoblja rimske vladavine i u toku i nakon nove regulacije političkih, društvenih i teritorijalnih odnosa u obje provincije poslije ugušenja ustanka.

Nakon konačne pacifikacije Zapadnog Balkana, rimska uprava se morala suočiti sa ovim pitanjem. Problemi vezani za razgraničenje mogli su vrlo lako eskalirati i unijeti nemir u odnose u Provinciji, a što je na kraju krajeva moglo rezultirati i neželjenim posljedicama koje bi mogle ne samo otežati eksploataciju potčinjenih zemalja, nego i ugroziti rimsku vlast, odnosno narušiti proklamirani ideal *Pax Romana*. Radi toga je jedan od primarnih zadataka praktičnih Rimljana bio da elimiraju te eventualne izvore nestabilnosti. Rješavanje putem arbitraže spornih pitanja među

narodima i plemenima prebačeno je u ruke rimske vlasti, a to je u zemlji kroničnog sporenja predstavljalo veoma bitno pravo i odgovornost.⁴⁵ Upravo zato se nailazi na toliko mnogo tragova oficijelnih postavljanja međa, i to ranom principatu, u Gornjem Iliriku/Dalmaciji. Sa rimskim dužnosnicima kao arbitrima, postavljanja međa se izdiglo na viši, pravno-legalistički i administrativni nivo, gdje se sve rješavalo mirnim načinom uz potpuno izbjegavanje nasilja. Presuda rimske arbitraže je bila neopoziva, i samim tim uspostavljene međe su postale priznate i stabilne, a glavni garant takve situacije je bila Rimska država.

Arbitraže su tako bile vrlo korisno i poželjno sredstvo u rukama Rimljana kojim su oni održavali red, stabilnost i autoritet svoje vladavine te štitili i protežirali rimske državne i provincijske interese. Preko prava arbitraže Rimljani su ujedno i održavali u dovoljnoj mjeri i na dopustivoj razini prisutna trvenja i suparništva domorodačkih zajednica koje su se, da bi ostvarile svoje interne interese i dobile sporove sa svojim susjedima, dodvoravale arbitrima na najrazličitije načine. Stalno očekivanje da će arbitar posredovati u pravcu „naše koristi“ a na tuđu štetu, ako mu se dovoljno približi i vlastiti interesi pokušaju što je moguće više uskladiti sa interesima i stavovima rimskog patrona dodatno je, i to bitno, povećavalo učinak rimske vladavine i značenje njenog autoriteta na domorodačke zajednice. Kao negativnu posljedicu to je imalo sa druge strane umanjivanje mogućnosti, pa i sposobnosti, za sporazumno rješavanje spornih pitanja između samih učesnika u sporu, i to na obostrano zadovoljstvo i uvažavanje, u samostalnoj režiji, bez učešća rimskog arbitra. Rimski arbitri nisu intervenirali samo u spornim odnosima među *civitates* nego i unutar jedne *civitas*, koje su nastajale među njenim sastavnim dijelovima. Time je rimska provincijska uprava slabila unutarnju koheziju domorodačkih naroda, i ovlaštenja domaćih političkih institucija sve više formalizirala korist rimskih provincijskih institucija i službi i tako posredno pripremala te zajednice na apsorpciju u tijelo rimskog političkog naroda, bilo u svojoj cjelini ili odvijajući se sukcesivno u više dijelova.

⁴⁵ O međašnim natpisima u provinciji Gornji Ilirik/Dalmaciji, v. Bulić 1890; Wilkes 1976; Imamović 1980; Bojanovski 1988, 64; Čače 2003, 19-29.

Tako je uređenje granica između raznoraznih domorodačkih zajednica spadalo i u jednu od važnijih dužnosti namjesnika, čime je on osiguravao mir u dodijeljenoj mu provinciji, a ujedno je i jačao autoritet provincijskog namjesnika koji je postajao vrhovni arbitar u međudomorodačkim razmiricama. Rimske državne i provincijske institucije su to svoje pravo arbitraže i sam postupak njene realizacije u odnosima domorodačkih zajednica mogli prenositi i na za to ovlaštene pojedince (opunomoćenike), uglavnom oficire legija stacioniranih u provinciji. Inače, sasvim je bilo uobičajeno u praksi da namjesnici, kao zapovjednici svih vojnih snaga u Provinciji, za sudije u pitanjima uređivanja granica među domorodačkim zajednicama imenuju svoje potčinjene, najčešće centurione, većinom samo jednog, ali u složenijim slučajevima i dvojicu, kojima bi se po potrebi nekada pridruživao i vojni tribun.

10. Natpis iz Gornjeg Karina⁴⁶

CIL III, 2883 (p 1634, 2273) = *CIL* III, 9973 = *ILJug* III, 2871

X•EDICTV•P•COR/NELI•DOLABELE•LEG
/ PRO•PRAETORE•DETERMINAV /
S•TITIVS•GEMINVS /5 PRI•POSTERIOR•LEG /
VII•INTER•NEDITAS / ET•CORINIENSES / ---
- / RESTITVTI•IVSSV•A /10 DVCENI•GEMINI
/ LEG•AVGVSTI•PR•P / PER•A•RESIVM A/
XIMVM•7⁴⁷•LEG XI / C•P•F•PR•POSTERIOR
/15 ET•Q•AEBVTIVM / LIBERALEM•ASTAT /
POSTERIORE•LEG / EIVSDEM

[E]x edictu(!) P(ubli) Cor/neli Dolabel(la) leg(ati) / pro praetore determinav[it] / S(extus) Titius Geminus⁴⁸ /5 pri(nceps) posterior leg(ionis) / VII inter Neditas / et Corinienses /--- / restituti iussu A(uli) /10 Duceni Gemini / leg(ati) Augusti pr(o) p[raetore] / per A(ulum) Resium [M]a/ximum 7(centurionem) leg(ionis) XI / C(laudiae)

⁴⁶ Hirschfeld 1885, 4-5; Abramić/Colgano 1909, 32; Jagenteufel 1958, 14; Wilkes 1976, 260, br. 6; Imamović 1980, 43-44; Čače 2003, 21.

⁴⁷ Na spomenutom natpisu se jasno vidi posebni znak/kratice za latinsku riječ *centurio*, koja se (radi grafičke sličnosti) transkribira kao naša brojka 7. Matijašić 2002, 73; 106; 114

⁴⁸ Po Čače (2003, 21) riječ je ustvari o istoj osobi koja se pojavljuje i na prethodnom natpisu *AE* 2003, 1332 iz Gornjeg Karina kao Gaj Titije Gemin: „Vrlo je vjerovatno da je nekom zabunom ovdje pogrešno navedeno centurionovo ime: umjesto C. napisano je S. Pogreška je najvjerovatnije nastala još u predlošku s kojega se tekst, pod nadzorom opunomoćenih centuriona, prenosio na kamen“ (cit. S. Čače).

P(iae) F(idelis) pr(incipem) posterior(em) /15 et Q(uintum) Aebutium / Liberalem (h)astat(um) / posteriore(m) leg(ionis) / eiusdem

„Po nalogu Publija Kornelija Dolabele, legata propretora razgraničio Sekst Titije Gemin, princeps posterior⁴⁹ VII legije između Nedita i Korinjana.... obnovljeni po zapovijedi Aula Ducena Gemina, legata Augusta propretora po Aulu Resiju Maksimu XI legije Klaudiju Pobožne i Vjerne princepsu posterioru i Kvintu Ebutiju Liberalu hastata posterioru,⁵⁰ iz iste legije.“

Ovo je jedan vrlo zanimljiv natpis koji regulira među između liburnskih zajednica Nedita i Korinjana.⁵¹ Epigrafski, međašni spomenik je postavljen za vrijeme legata propretora Ducena Gemina, čije namjesništvo u provinciji Dalmaciji treba staviti između 63. i 69. god. n. e.⁵² Sam tekst natpisa se sastoji od dva dijela, a prvi dio se retrospektivno odnosi na P. Kornelija Dolabelu i njegovo određivanje Seksta Titija Gemina kao opunomoćenika za postavljanje međe između Nedita i Korinjana. Međutim, kasnije se spor između ove dvije susjedne liburnske zajednice ponovo javio, pa je pola stoljeća kasnije, za vrijeme namjesnika Aula Ducena Gemina došlo do ponovne arbitraže. Opunomoćenici A. Resije Maksim i Kvint Ebutije Liberal iz XI legije C. P. F. su potvrdili među (na osnovi *restituti iussu*) postavljenu za vrijeme Dolabele, čim su se pozivali na nju. Pozivanjem na međašno presuđivanje iz vremena Dolabele, željela se pokazati i pravna dosljednost, ali i sudbena neprikosnovenost. Time se izbjeglo i donošenje odluke-presedana. Ovaj natpis dokazuje i postojanje tradicije i kontinuiteta sudbeno-pravne djelatnosti u provinciji Gornji Ilirik/Dalmaciji. Uostalom, i legatski opunomoćenici (iz reda viših centuriona) su poznavali tu tradiciju, čim su mogli donositi odluke kao na

⁴⁹ *Princeps posterior legionis* je centurion-zamjenik centuriona-komandanta (*princeps prior*) manipule, jedinice od dvije centurije.

⁵⁰ *Hastatus posterior* je centurion-zamjenik centuriona-komandanta (*hastatus prior*) manipule hastata.

⁵¹ Na liburnske Korinjane (i njihovo naselje *Corinium*) danas podsjeća ime samog Karina (20-tak km sjeveroistočno od Benkovca), a na liburnske Nedita/Nedine (i njihovo naselje *Nedinium/Nadinium*) podsjeća mjesto Nadin (25 km istočno od Zadra i 10 km zapadno od Benkovca). Opstajanje ova dva toponima ukazuje na to da je predslavensko stanovništvo u ovom dijelu današnje Dalmacije ostavilo dosta snažan pečat u kasnijim razviciima.

⁵² O tome, v. Imamović 1980, 40-41.

ovom natpisu iz Gornjeg Karina. Uostalom, Aul Resije Maksim i Kvint Ebutije Liberal se pojavljuju kao opunomoćnici namjesnika Gemina i na drugim natpisima koji se tiču postavljanja međa, i to zajedno u slučaju natpisa *CIL* III, 15045,2 = *ILJug* III, 2879 iz Novigrada (isto razgraničenje Korinjana i Nedita),⁵³ a Ebutije Liberal sam na natpisu *ILJug* III, 2845 iz Bruške kod Benkovca (razgraničenje Aserijata i Sidrina). Kako izgleda Ebutije Liberal je bio u „kabinetu“ provincijskog namjesnika zadužen upravo za rješavanje međašnih sporova (i to u Liburniji), u čemu se prilično dobro izvještio. Samim tim ne treba ni čuditi da jedan oficir tako dobro poznaje sudsku i pravnu tradiciju Provincije, jer su njegove dužnosti ipak primarno bile civilne, a ne vojne prirode.

11. Natpis iz Karina⁵⁴ (Sl. 8)

ILJug III, 2872

X•DEC / CORNE / LABELLE / FINIS•INT / ???
 [E]x dec[reto] / [P(ublii)] Corne[li] / [Do] labell(a)e [leg(ati) pro pr(aetore)] / finis int[er Neditas et Corinienses???

„Po nalogu Publija Kornelija Dolebele, legata propretora, postavljena je granica između Nedita i Korinjana????“

Na natpisu nije sačuvan dio u kojem se spominju zajednice između kojih se postavlja međa, ali imajući u vidu lokaciju nalaza, možda bi se isto moglo pretpostaviti da je riječ o Neditima i Korinjanima. Izgleda da je granična linija između ove dvije liburnske zajednice stvarno bila problematična.

12. Natpis iz Jablanca kod Senja⁵⁵

ILJug II, 919.

EX•DEC / P•COR NEL / DOLLABELAE / LEG PRO PRA / 5 --- / INT•BEG/OS•ET•ORTOPLI /
 Ex dec[r(eto)] / P(ubli) Cornel[i] / Dollabel(l)ae / leg(ati) pro pr(aetore) A[ug(usti)] / 5 [[---]] / int(er) Begos et Ortopli[n(os)]

„Po nalogu Publija Kornelija Dolabele, legata Augusta propretora.... između Bega i Ortoplina“

Ovdje je regulirana međa među zajednicama Bega i Ortoplina (možda japodske narodnosne

Sl. 8. (Preuzeto iz: Abramić / Colgano 1909, 32)

pripadnosti). Ortopline⁵⁶ i Bege⁵⁷ sa ovoga natpise je potrebno povezati sa naseljima *Ortoplinia* i *Vegium* koje spominje Plinije Stariji u okviru skardonitanskog konventa.⁵⁸ Vjerovatno je riječ o središtima navedenih zajednica.

13. Natpis sa Visa⁵⁹

ILJug I, 257

DRVSVS•CAESAR•T/
 AVGVSTI•NEPOS•COS•DE/
 PONTIFEX•AVGVR•CAMP/
 PVBLIO•DOLABELLA•LEG•PRO•

Drusus Caesar T[i(beri) Aug(usti) f(ilius) divi] / Augusti nepos co(n)s(ul) de[sig(natus) iterum] / pontifex augur camp[um dedit] / Publio Dolabella leg(ato) pro [praetore]

„Druz Cezar, Tiberija Augusta sin, božanskog Augusta unuk, designirani konzul, pontifeks, augur, logoru dodijeli... / Publije Dolabela, legat propretore.“

Natpis je posvećen Tiberijevom biološkom sinu Druzu (živio 13. god. p. n. e. – 14. IX 23. god. n. e.).⁶⁰ Druz je bio izabran za konzula za 15. god. n. e. (Gajem Norbanom Flakom/C. Nor-

⁵³ Wilkes 1976, 260, br. 7; Imamović 1980, 40-41.

⁵⁴ Abramić/Colgano 1909, 32; Jagenteufel 1958, 14-15; Wilkes 1976, 259, br. 3; Imamović 1980, 44-45.

⁵⁵ Wilkes 1976, 258, br. 1; Imamović 1980, 50-51.

⁵⁶ O Ortoplinima v. *Ps. Scyl.* 21; *Ptol. Geo.* 16, 3; Rav. IV, 22; V, 14; Imamović 1980, 49-50.

⁵⁷ O Begima ili Vegima v. *Ptol. Geo.* II, 16, 2; Imamović 1980, 51.

⁵⁸ *Plin. NH.* III, 140.

⁵⁹ Rendić-Miočević 1952; Jagenteufel 1958, 15.

⁶⁰ Njegovo ime prije adopcije u Augustovu julijevsku porodicu je bilo *Nero Claudius Drusus*, a nakon adopcije *Drusus Julius Caesar*, pa je tako postao i Augustov „unuk“ po osnovi adopcije.

banus Flaccus), a jedan značajan period je proveo u ilirskim provincijama. On je 14. god. n. e. vrlo vješto uspio smiriti pobunu panonskih legija.⁶¹ Nakon obnašanja konzulata boravio je više godina u Gornjem (primorskom) Iliriku. Druz je 17. god. n. e. (za vrijeme konzula Gaja Celija Rufa/*C. Caelius Rufus* i Lucija Pomponija Flaka/*L. Pomponius Flaccus*)⁶² poslan u Ilirik da se privikava na vojnički život i da pridobije ljubav vojnika.⁶³ Pošto je Druz bio glavni (i to dosta uspješni) rimski sudionik vezano za huškanje Germana jednih na druge te za prelazak markomanskog kralja Maroboduua na rimsko područje,⁶⁴ moguće je da je Druz bio ustvari poslan u oba Ilirika, jer je samo panonski Ilirik imao vanjsku granicu i to prema germanskom svijetu (konkretno Markomanskom kraljevstvu). Međutim, ne samo viški natpis nego i Tacitov podatak II, 53 (odnosi se na sami kraj 17. god. n. e.) kao da sugeriraju da je on ipak primarno boravio u primorju.⁶⁵ Po Germa-

⁶¹ *Vell.* II, CXXV, 1-5; *Tac. Ann.* I, 24-30; *Cass. Dio* LVII, 4, 1 – 5.

⁶² *Tac. Ann.* II, 41.

⁶³ *Tac. Ann.* II, 44: „Uskoro potom, Druz bude poslan u Ilirik, da se privikava na vojnički život id a pridobije ljubav vojnika. Umjesto da se preda raskošnom životu velegrada, bolje je da živi vojničkim životom, mislio je Tiberije, a i za njega samog bilo je sigurnije da oba njegova sina (adoptiranog Germanika op. S. M.) budu na čelu legija“ (*Nec multo post Drusus in Illyricum missus est ut suesceret militiae studique exercitus pararet; simul iuvenem urbano luxu lascivientem melius in castris haberi Tiberius seque tutiorem rebatur utroque filio legiones obtinente.*).

⁶⁴ *Tac. Ann.* II, 46; 62: *haud leve decus Drusus quaesivit inciliens Germanos ad discordias*; 64: *Simul nuntiatio regem Artaxian Armeniis a Germanico datum, decrevere patres ut Germanicus atque Drusus ovantes urbem introirent. structi et arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Caesarum, laetioe Tiberio quia pacem sapientia firmaverat quam si bellum per acies confecisset/* „U isto vrijeme stigne vijest da je Germanik postavio Artaksiju za kralja Jermenima, te senat odluči da Germaniku i Druzu dodijeli ovacije kada se budu vratili u Rim. Sa obje strane hrama Marsa Osvetnika budu podignuti slavoluci sa statuama oba Cezara. Tiberije je bio zadovoljniji što je svojom mudrošću učvrstio mir negoli da je bitkom dobio rat.“

⁶⁵ *Tac. Ann.* II, 53: „Sljedeće godine, Tiberije je bio treći put konzul, a Germanik drugi put. Na tu dužnost Germanik nije stupio u Rimu, već u ahajskom Nikopolju. Tamo je stigao ploveći duž ilirske obale, poslije posjete svome bratu Druzu, koji je tada boravio u Dalmaciji, i poslije teške plovidbe Jadranskim i Jonskim morem“ (*Sequens annus Tiberium tertio, Germanicum iterum consules habuit. sed eum honorem Germanicus inuit apud urbem Achaiae Nicopolim, quo venerat per Illyricam oram viso fratre Druso in Delmatia agente, Hadriatici ac mox Ionii maris adversam navigationem perpressus*).

nikovoj smrti (10. oktobar 19. god. n. e.)⁶⁶, Druz je privremeno napustio Ilirik i boravio u Rimu za vrijeme sahrane Germanikovih ostataka početkom 20. god. n. e.⁶⁷ Nakon završetka žalosti Druz se vratio legijama u Ilirik.⁶⁸ Za vrijeme tog drugog intervala boravka u Iliriku, Druza je posjetio Kalpurnije Pizon (vraćajući se iz Sirije i istočnomediteranskih provincija) „u nadi da ovaj neće biti kivan na njega zbog bratovljeve⁶⁹ smrti...“.⁷⁰ Druz se ipak ovom prilikom kraće zadržao u Iliriku i već u toku (vjerovatno u jesen) 20. god. n. e. se konačno vratio iz Ilirika (kako bi se pripremio za preuzimanje konzulske časti).⁷¹ Pošto je Druz drugi put izabran za konzula za 21. god. n. e., podizanje ovog natpisa bi se moglo datirati u vrijeme kada je Druz po drugi put bio

⁶⁶ Za vrijeme konzula za 19. god. n. e. Marka Junija Silana Torkvata (*Marcus Junius Silanus Torquatus*) i Lucija Norbana Balba (*Lucius Norbanus Balbus*).

⁶⁷ *Tac. Ann.* III, 2-3. Druz je bio taj koji je u Italiji dočekao Germanikovu pogrebnu povorku.

⁶⁸ *Tac. Ann.* II, 7: *Tum exuto iustitio reditum ad munia, et Drusus Illyricos ad exercitus profectus est.*

⁶⁹ Misli se na Germanika, koji je bio adoptirani sin Tiberija, pa samim tim i Druzov zakonski „brat“. Germanik je po biološkoj liniji bio prvi rođak Druza, odnosno sin njegovog strica.

⁷⁰ *Tac. Ann.* II, 8: „Pizon, međutim, pošalje u Rim najprije sina sa uputstvima kako da odobrovolji cara, a sam pođe Druzu u nadi da ovaj neće biti kivan na njega zbog bratovljeve smrti, već prije prijateljski raspoložen prema njemu zato što se oslobodio suparnika. Da bi pokazao svoju nepristrasnost, primi Tiberije mladića ljubazno i obdari ga poklonom uobičajenim za sinove uglednih porodica. Druz odgovori Pizonu, ako je istina to što se priča, on će prvi biti zbog toga ozlojeđen, ali bi i njemu bilo milije da se pokaže da su ti glasovi lažni i neosnovani, i da Germanikova smrt nikome ne donese nesreću. To je rekao javno, ali nije htio da se sastane sa Pizonom nasamo. Više je nego sigurno da mu je Tiberije to savjetovao, jer se ovaj inače bezazleni i prostosrdačni mladić ponio ovdje kao iskusni starac.“ (*At Piso praemisso in urbem filio datisque mandatis per quae principem molliret ad Drusum pergat, quem haud fratris interitu trucem quam remoto aemulo acquirere sibi sperabat. Tiberius quo integrum iudicium ostentaret, exceptum comiter iuvenem sueta erga filios familiarum nobilis liberalitate auget. Drusus Pisoni, si vera forent quae iacerentur, praecipuum in dolore suum locum respondit: sed malle falsa et inania nec cuiquam mortem Germanici exitiosam esse. haec palam et vitato omni secreto; neque dubitabantur praescripta ei a Tiberio, cum incallidus alioqui et facilis iuventa senilibus tum artibus uteretur.*).

⁷¹ *Tac. Ann.* III, 11: „U međuvremenu vraćao se Druz iz Ilirika. Zbog Marobodove predaje i drugih vojnih uspjeha tokom ljeta, senat mu je dodijelio ovacije, ali on odloži ovu počast i uđe u Rim bez ovacija“ (*Atque interim Drusus rediens Illyrico, quamquam patres censuissent ob receptum Maroboduuum et res priore aetate gestas ut ovans iniret, prolato honore urbem intravit...*).

designirani konzul (odnosno izabran za konzula, ali još uvijek nije stupio na dužnost), a Dolabela bio namjesnik Provincije. Vjerovatno je riječ o intervalu u 20. god. n. e., kada je Druz ponovo boravio u Iliriku. Iako bi se po Tacitovim riječima mogao donijeti zaključak da je Druz bio taj koji je bio faktički namjesnik i zapovjednik ilirskih provincija i legija u periodu od tri godine, ipak ostala izvorna građa dokazuje da Dolabela nije bio samo formalno legat propretore, nego da je obavljao namjesničku dužnost u punom kapacitetu i za vrijeme boravka Druza. Iako je Druz bio sin vladajućeg cara, on je ipak bio relativno neiskusn, a i njegovo upućivanje u Ilirik je motivirano time da prije svega „izučava“ vojnički život, a ne da upravlja Provincijom. Iako je imao pomalo nezgodnu narav, Druz je ipak bio inteligentna osoba i, kako izgleda, između njega i zvaničnog namjesnika Dolabele nije dolazilo ni do prijedora ni sukoba. Znajući da mu nedostaje dovoljno iskustva za upravljanje jednom tako bitnom provincijom, Druz se nije miješao u Dolabelino strateško upravljanje i unutarne provincijske, „civilne“ (ako se u kontekstu rimske uprave uopće može govoriti o „civilnom“, kako se to danas podrazumijeva = „nasuprot vojničkom“) poslove. Vjerovatno je načelno stajao po strani i pratio razvoj Provincije, i tek povremeno se uključivao u to, kao u slučaju događaja koji opisuje viški natpis. Druz se ograničavao na vođenje ad-hoc zadataka, kao npr. u potpirivanju međugermanskih razmirica i petljanju u odnose južnih germanskih politija, i na boravak sa vojskom i jačanje svojih vojnih vještina (koje još uvijek nisu bile iskazane u pravoj mjeri, za razliku od npr. rođaka i adoptiranog „brata“ Germanika)⁷² i

⁷² Potrebno je istaći da izvorna građa apsolutno nigdje ne nagovještava da su Germanik i Druz bili u lošim odnosima. Naprotiv, iz izvorne građe (čak i kod Tacita) jasno se može osjetiti da je njihov odnos bio srdačan i dobar, i da se nije osjećala nikakva konkurencija. Druz je izgleda bio prihvatio činjenicu da je Germanik još znatno ranije predodređen za nasljednika princepsa, i nije to pokušavao promijeniti. Druz je nesumnjivo bio inteligentna i sposobna osoba (što je pokazao i u smirivanju bune panonskih legija, manipuliranja germanskim pitanjem, boravkom u Iliriku), ali izgleda i bez neke veće ambicije. Posebno se taj njegov nedostatak ambicije i častoljublja primjećuje u vojnim pitanjima, jer je on uvijek preferirao diplomatska rješenja u kojima je znao pokazati svoje manipulativne sposobnosti u odnosu na korištenje vojne sile. Po svemu sudeći Druz nije baš imao neko veliko mišljenje o svojim kvalitetama zapovjednika u ratu. Na kraju krajeva on svoje ratne zapovjedničke sposobnosti

sukladno tome svoga ugleda među vojskom. Ali i sam Dolabela je vjerovatno zaslužan da nije došlo do sukoba autoriteta između njega i Druza, jer je vrlo dobro poznao i njegov temperament, a i da je on ipak Tiberijev biološki sin i jedini biološki potomak. Sukladnost između njih dvojice se pokazala dobrom za Provinciju, a i Druz je neusmjenjivo stekao i dovoljno iskustvo i znanje za provincijske poslove. To je prilično različito od skoro istovremene situacije sa Germanikom, koji se (za vrijeme boravka u istočnomediteranskim provincijama, kao supervizor za istočne provincije) našao u žestokom personalnom sukobu sa namjesnikom (legatom) Sirije Gnejom Kalpurnijem Pizonom (*Gnaeus Calpurnius Piso*, konzul za 7. god. p. n. e., od 17. god. n. e. legat Sirije), što se na kraju izrodilo u jednu od najvećih afera tiberijanskog režima.

Gornji Ilirik je bio savršena lokacija da se tamo uputi Dolabela na dodatnu izobrazbu. Riječ je o dvije provincije sa ukupno pet legija i znatnim brojem auksilijarnih jedinica. Gornjoilirski/dalmatinska vojska je vrlo blizu Italije i može se brzo prebaciti (morskim putem) u srednju Italiju, dok se panonska vojska može brzo prebaciti u sjevernu Italiju. Uz to, Druzov boravak na istočnojadranskoj obali je odlična pozicija u slučaju nekih nepredviđenih situacija i neželenog razvoja situacije, pa je Druz mogao da bude hitro obavješten o tome i da se eventualno brzo može vratiti u sam grad Rim.

Post Festvm

Svoju namjesničku dužnost u Dalmaciji Publike Kornelije Dolabela je završio 20. god. n. e., ostavivši iza sebe uređenu upravu, novoizgrađenu infrastrukturu i vrlo funkcionalan sustav. U literarnim vrelima Dolabela se pojavljuje kao istaknuti učesnik senatorskih rasprava već 21. god. n. e. Tako je prilikom carskog obavještenja Senatu o ugušenju ustanka Julija Flora (iz naroda Trevera) i Julija Sakrovira (iz naroda Heduanaca) u Galiji 21. god. n. e. Dolabela iznio prilično povlašćivač-

nije ni imao priliku iskušati, pa se ne može ni znati da li je riječ o realnoj procjeni ratno-zapovjednih kvaliteta ili o običnom potcjenjivanju. U okviru toga nedostatka želje za častima može se i promatrati činjenica da je on odbio da uđe u Rim sa ovacijom (što mu je Senat odobrio), prilikom povratka iz Ilirika.

ki prijedlog, kojim bi se proslavila pobjeda nad pobunjenim galskim narodima. Po Tacitu: „Jedino je Dolabela Kornelije, iz želje da prevaziđe druge, dao prijedlog koji je predstavljao vrhunac neukusnog laskanja. Predložio je da Tiberije po povratku iz Kampanije uđe u Rim uz ovacije“ (*solus Dolabella Cornelius dum antire ceteros parat absurdam in adulationem progressus, censuit ut ovans e Campania urbem introiret*).⁷³ Tiberije je odbio ovaj prijedlog. Naredne, 22. god. n. e. Dolabela učestvuje u senatskoj raspravi prilikom suđenja Gaju Silanu za iznuđivanje u provinciji.⁷⁴ Uskoro je ponovo dobio namjesničku čast, zaputivši se na tada nemirno afričko tlo. Kao prokonzul senatske provincije Afrike 23. i 24. god. n. e. konačno i uspješno je priveo kraju težak i dug rat sa Takfarinatom, koji je okupio u proturimski savez pojedine numidske i mauritanske narode i plemena.⁷⁵ Dolabela je ustvari tom prilikom pokazao iznimne sposobnosti, jer je raspolagao sa manje oružanih snaga nego njegov prethodnik u zapovjedništvu i namjesništvu Junije Blez. Tiberije je bio naredio da se nakon Blezova pohoda iz Afrike povuče IX legija, a po Tacitovom mišljenju „...tadašnji prokonzul Publije Dolabela nije se usudio da je zadrži, plašeći se više carevih naredbi negoli ratne neizvjesnosti“ (*nec pro consule eius anni P. Dolabella retinere ausus erat iussa principis magis quam incerta belli metuens*).⁷⁶ Istovremeno je jačalo i Takfarinatiovo samopouzdanje i snage oko njega. I pored toga Dolabela je uspio sa raspoloživim trupama i promjenom taktičkog prilaza da u potpunosti porazi Takfarinatrove trupe. Prvo je razbio opsadu grada Tubuske,⁷⁷ a onda je prilično dobro primijenio manevarski i nekonvencionalni način ratovanja, pa se uspjela amortizirati pokretljivost Takfarinatovih snaga. Kod razrušene utvrde Auzea⁷⁸ rimske trupe su iznenada napali numidske pobunjenike i potpuno ih porazile, a sam Takfarinat je poginuo u toku bitke. Ovom bitkom je i završen Takfarinativ rat.⁷⁹

⁷³ Tac. Ann. III, 47.

⁷⁴ Tac. Ann. III, 69.

⁷⁵ Tac. Ann. IV, 23-26.

⁷⁶ Tac. Ann. IV, 23.

⁷⁷ Rimska kolonija Tubusuctu se nalazila bliže moru, i možda je riječ o *Thubursicum Numidarum*.

⁷⁸ Vjerojatno kasnija kolonija Auzea (*Colonia Septimia Aurelia Auzensium*), u blizini Tubursika.

⁷⁹ Protiv Takfarinata su rimske trupe predvodili Furije Kamil (Tac. Ann. II, 52), Lucije Apronije (Tac. Ann. III, 21),

Međutim, i pored velike pobjede, Tiberije je odbio da dodijeli Dolabeli trijumfalne oznake. Tacit⁸⁰ ovo ističe kao veliku nepravdu učinjenu prema Dolabeli, i to objašnjava time kako se ne bi zasjenio Junije Blez koji je bio namjesnik Afrike prije Dolabele, a koji je bio i bliski rođak Sejanu, prefektu pretorijanske garde i tadašnjem Tiberijevom favoritu.⁸¹ Ovaj put Tacit nije primijenio svoj uobičajeni retorski i „sofistički“ stil u odnosu prema Dolabeli, pa je u svome zaključku Dolabeline kampanje u Africi ipak iznio povoljan sud.⁸² Tacit zadnji put spominje Dolabelu za 27. god. n. e., kada se pridružio Domiciju Aferu u optužbi protiv Kvintilija Vara, rođaka samoga Tiberija.⁸³ Tacit se vrlo oštro odnosi prema učešću Dolabele u ovoj optužbi: „Čudno je bilo što mu je saučesnik-dostavljač bio Publije Dolabela, potomak slavnih predaka i rođak Varov, koji je srljao da osramoti svoje plemenito porijeklo, da izda svoju krv“ (*Publium Dolabellam socium delationis extitisse miraculo erat, quia claris maioribus et Varo conexus suam ipse nobilitatem, suum sanguinem perditum ibat*). Iz skupa literarne izvorne građe, Tacit je autor koji ubjedljivo najviše spominje i opisuje Publija Kornelija Dolabelu, ali to njegovo izlaganje se mora uzeti sa priličnom rezervom i kritičnošću. Tacitova osnovna misao vodilja u opisu tiberijanskog režima bila je propagandističko-negativna (izuzev favorita Germanika), što je upravo suprotno od aksioma „nepristrasnosti“ koji je stvorio upravo Tacit na početku svojih anala (*sine ira et studio* = bez srdžbe i pristrasnosti).⁸⁴ I okviru toga treba promatrati i analizirati Tacitov odnos prema Dolabeli. Tacit, kao vrlo obrazovana osoba, koristi svoje retorske

Junije Blez (Tac. Ann. III, 73) i Publije Kornelije Dolabela (Tac. Ann. IV, 23). O ovom ratu koji je trajao od 17. do 24. god. n. e. v. Mirković 2003, 66.

⁸⁰ Tac. Ann. III, 26.

⁸¹ Tac. Ann. III, 73.

⁸² Tac. Ann. III, 26, „Za ljubav Sejanu, da ne bi umanjio slavu njegova ujaka Blesa, Tiberije odbije da dodijeli Dolabeli trijumfalne oznake. Ali Bles time nije postao slaviji, a Dolabela je požnjeo slavu baš zato što mu je počast uskraćena. Sa manjom vojskom zarobio je važnije zarobljenike, ubio vođu i zadobio slavu da je okončao rat.“ (*Dolabellae petenti abnuat triumphalia Tiberius, Seiano tribuens, ne Blaesi avunculi eius laus obsolesceret. sed neque Blaesus ideo inlustrior et huic negatus honor gloriam intendit: quippe minore exercitu insignis captivos, caedem ducis bellique confecti famam deportarat.*)

⁸³ Tac. Ann. IV, 66.

⁸⁴ Tac. Ann. I, 1.

sposobnosti i uspješno na „sofistički“ način uspijeva predstaviti i stvari koje su dobre i pozitivne u negativnom svjetlu. To je primjetno i u slučaju Dolabele i, izuzev zaključka vezanog za kraj rata sa Takfarinatom (a i to u kontekstu kako bi se Tiberije i Sejan još više „ocrnili“), njegova se djela i ponašanje uglavnom predstavljaju u lošijem prikazu (laskanje, preveliki oportunitizam prema Tiberiju, sramoćenje).⁸⁵

Conclusio

Došavši na čelo provincije Dalmacije, par godina nakon završetka Velikog Ilirskog ustanka, Dolabela se pokazao kao izvrstan upravljač, sa kojim se ubrzao proces zacjeljivanja bolnih rana nanesenih Iliriku u teškom troipogodišnjem ratu, ali i započelo sa saniranjem procjepa između Rimljana i domorodaca. Iako su nesumnjivo mnogi poduhvati i projekti izvođeni pod Dolabelinim auspicijskama bili vođeni i rimskim strateškim i političkim interesima, oni su se na duge staze itekako pokazali vrlo korisnim i za obično, domorodačko (peregrinsko) stanovništvo. Naravno istine radi, potrebno je reći da je način uprave P. Kornelija Dolabele primarno bio motiviran tadašnjim interesima rimskog vladajućeg establishmenta, a tek onda i potrebama i interesima domorodačkih peregrinskih *civitates*. Održanje mira, pacifiziranost Provincije i njena ne samo obnova (nakon teškog rata) nego i dalji razvitak, a sve u svrhu efikasnije uprave (i sa tim neraskidivo vezano i bolje eksploatacije Provincije) su bili esencijalni cilj postaugustovskog i prvih godina tiberijanskog režima.⁸⁶ I upravo tu je došlo

⁸⁵ Nasuprot Tacitovom opisu stoji Velejev pristrasni (skoro do degutantnosti) prikaz tiberijanskog režima. Velej Paterkul je bio slabijeg intelektualnog potencijala i obrazovanja u odnosu na Tacita, pa se i slabije snalazio u prikrivanju pristrasnosti.

⁸⁶ Takva politika je uostalom bila i u skladu sa Tiberijevim strateškim zamislima u uređenju uprave i odnosu prema provincijama. Tiberijeva politika prema provincijama vođena je i s obzirom na interese provincijskog nerimskog stanovništva, sprečavanje zloupotreba i prekomjernog opterećivanja i iskorištavanja nerimskih provincijalaca (*Vell. II, CXXVI, 4; Tac. Ann. III, 54; IV, 6-7; Svet. Tib. 32; Cass. Dio LVII, 10, 5*). U ovom kontekstu je potrebno istaći izjavu Tiberija (po Svetoniju, *Tib. 32*) da je „...dužnost dobrog pastira da striže svoje stado, a ne da mu guli kožu“ (*...pastoris esse tondere pecus, non deglubere*) i poruka koju je uputio namjesniku Egipta Emiliju Rektusu sa sljedećim zaključkom „Hoću da moje ovce budu ošišane, a ne ostrižane“, koja

do poklapanja interesa sa peregrinskim *civitates*, bolje reći sa njihovim lojalnim elitama. A te domaće elite su nesumnjivo u novouspostavljenom sustavu drugog razdoblja rimske vladavine mogle prosperirati. Tako je ono što je učinjeno za vrijeme Dolabeline vladavine upravo simboliziralo početak toga novog doba u kome je rimska uprava bila prijemčivija.

Iako se za sada još uvijek ne raspolaže dokazima koji bi direktno govorili o odnosu Dolabeline uprave prema autonomiji i institucijama peregrinskih *civitates*, ipak bi se preko činjenice o zamašnoj aktivnosti Dolabeline administracije vezano za reguliranje zemljišnih i teritorijalnih odnosa (međašni natpisi i *forma Dolabelliana*) da je ovo vrijeme bilo i doba postavljanja načela obostranog prožimanja interesa, prava i obaveza. Time se stvorilo jedna politička i društvena

je poznata preko djela Kasija Diona. Čim se u povijesnim djelima nailazi tako često na naglašavanje Tiberijevog obzira prema provincijama (čak i kod onih autora koji su bili neskloni Tiberiju, kao kod Tacita *Ann. IV, 6*: „Starao se da novi nameti ne dovedu do nemira u provincijama, i da pohlepa ili okrutnost magistrata ne oteža već postojeće dažbine“ / *et ne provinciae novis oneribus turbarentur utque vetera sine avaritia aut crudelitate magistratum tolerarent providebat*), onda je činjenica da je Tiberijeva provincijska politika imala veliko značenje u obostranom približavanju Rima i Italije i ostatka Imperije i njihovih interesa. Po Tacitu (*Ann. III, 54*) Tiberije je isticao da Rim i Italija ne mogu živjeti bez redovne podrške od strane provincija. Ipak, i pored svoje blage i promišljene provincijske politike, ni on nije izbjegao da se za vrijeme njegove vladavine 21 god. n. e. podignu ustanci Julija Flora (kod Trevira) i Julija Sakrovira (kod Heduanaca) u Galiji. *Tac. Ann. III, 40-47*. Spomenute smjernice rimske državne politike u odnosu na provincijske odnose na stradalom području ilirskih provincija su tako najzaslužnije da je cjelokupno ilirsko područje, tj. obje provincije, moglo ponovo stati na svoje noge i osposobiti se za dalji razvitak. Razloge takve Tiberijeve provincijske politike moguće je tražiti i u njegovom iskustvu dok je kao Augustov zapovjednik i predstavnik dugo boravio u provincijama i ratovao na granicama i gušio pobune širom Imperije, od kojih je nesumnjivo za njega najvažnije iskustvo bio Veliki ilirski ustanak. Tako je on na terenu mogao uvidjeti sve nedostatke, propuste i zloupotrebe koje je proizvodila rimska uprava i njeni državni, provincijski i drugi hijerhijski niži funkcionari i činovnici, ali i aktivnosti privatnih poduzetnika. Za Tiberija, kao cara, je bilo bitno da održava mir i stabilnost unutar velike Države i da ne ugrožava njene resurse (u ljudima i novcu), čime je nastojao da očuva što je moguće u većoj mjeri zatečeno stanje. Tiberijeva vladavina (14-37. god. n. e.) je uostalom doprinijela konsolidaciji ilirskih provincija i njenih sastavnih dijelova i održanju njihovog života nakon teškog rata i to upravo u onim ključnim poslijeratnim godinama kada se proces i biološke i društveno-gospodarske obnove morao stabilizirati.

struktura koja je bila funkcionalna i prije svega lojalna, jer su ilirski peregrini konačno prihvatili i Provinciju i Rimsku državu kao okvir unutar kojeg mogu ostvariti svoje težnje i interese. Vjerovatno su i tereti i zloupotrebe smanjene (u odnosu na prvo razdoblje rimske vladavine), a domaće stanovništvo je nešto i dobijalo za ono što je davalo rimskom imperiju.⁸⁷ Do tada slabo dostupni i zaostali predjeli su se, zahvaljujući infrastrukturi izgrađenoj za vrijeme namjesništva Dolabele, otvorili tadašnjem civiliziranom svijetu Mediterana, a domorodačko stanovništvo nesumnjivo je dostiglo veći standard života u odnosu na onaj raniji predrimski.

Tako bi se moglo slobodno reći da su se u Dolabelinoj djelatnosti u vrijeme sedam godina njegove uprave isprepleli i uzajamno proželi i rimski interesi za očuvanjem Provincije pod svojom vlašću, za njenom pacifikacijom i redom, ali i interesi domaćih peregrinskih zajednica. Poljuljano povjerenje između dva svijeta je teško bilo ispraviti, ali i za uspjeh rimske vlasti, i za budući mir i za saniranje posljedica rata i za budući razvitak i dostizanje novih, viših kulturnih vrijednosti i načina života to je jednostavno bilo neophodno. Jaz između dvije strane, produbljen masakrima, razaranjem i uništavanjem, brutalnošću i drugim popratnim posljedicama rata se morao na neki način prevladati. I Dolabela je bio upravo taj koji se prihvatio toga teškog zadatka, mnogo složenijeg nego što bi to bilo vođenje legija u običnu bitku. I polumilenijumsko održanje rimske vlasti i stabilnosti Provincije Dalmacije će upravo na najbolji način pokazati koliko je Dolabelinih sedam godina bilo i uspješno i djelotvorno.

Zbog načina na koji se manifestirala djelatnost Dolabele, može se slobodno reći da je ovaj carski legat bio i najzaslužniji za konačno uvođenje ilirskog gorštačkog, protohistorijskog svijeta u razvijenu i civilizaciju Mediterana. Projekti poduzeti i završeni za vrijeme Dolabelinog namjesništva su bili takve prirode da su ubrzali usvajanje vrijednosti i tekovina razvijenih civilizacija

⁸⁷ Činjenica je da je rimska eksploatacija bogatstva Provincije i nadalje ostala tačka vodilja rimske provincijske vojno-civilne administracije i u postaugustovsko doba, ali je ona sada ne samo bila bolje i ljepše „upakovana“, nego je i provodena na drugačije načine u odnosu na prvo razdoblje rimske vladavine do početka ustanka u proljeće 6. god. n. e. Jer rimska uprava više nije samo uzimala od Provincije, nego se nešto i dobivalo zauzvrat, što je praksa koja je započela sa Dolabelom.

u zapadnobalkansku unutrašnjost, odnosno na prostore današnje Bosne i Hercegovine. Samo sudeći po natpisima pronađenim u Solinu, Dolabela je bio zaslužan za cestovnu mrežu u dužini većoj od 400 rimskih milja (588-600 km) izgrađenu za samo pet godina. Ovaj veliki građevinski poduhvat, najveći u historiji Zapadnog Balkana (uključujući posebno prostor Bosne i Hercegovine) je obavljen zahvaljujući radu pripadnika VII i XI legije (rinskog vojnog garnizona u provinciji), pomoćnih vojnih jedinica, ali i velikog broja domaćih radnika. To nesumnjivo kolosalno postignuće je tako rezultat jednog velikog zalaganja, rada, pa i odricanja i vojnika i stanovnika Provincije. To mnoštvo radnika (čija su individualna imena nestala u historijskim maglama) je položilo temelje na kojima se izgrađuje svijet Zapadnog Balkana u historijskom dobu. Jedino ime koje je ostalo sačuvano, a vezano je za ovaj projekt, jest ono njegovog glavnog organizatora, Publija Kornelija Dolabele. I zbog toga se pod Dolabelinim imenom (u kontekstu infrastrukturne i katastarske djelatnosti u Provinciji) podrazumijeva i ona masa bez koje se nijedan od tih velikih projekata ne bi mogao učiniti. Isto tako, bilo bi vrlo neprimjereno ne sjetiti se i nižih provincijskih vojno-civilnih dužnosnika, kao i domaćih elita u peregrinskim *civitates* i provincijskim municipalnim zajednicama, bez čije pozitivne suradnje i zalaganja ne samo da ne bi bilo moguće završiti provincijsku infrastrukturu i izvršiti upravnu reorganizaciju, nego bi bilo nemoguće i obnoviti Provinciju i početi dugi (ali i nepovratni) proces izgrađivanja međusobnog povjerenja.

I tako je dovoljno samo „baciti pogled“ na to djelo koje se u historiji prepoznaje pod imenom namjesnika P. Kornelija Dolabele, i jasno se može uvidjeti veličina i značenje njegove uprave kada se uporedi sa sadašnjim i stranim i domaćim vlastodržcima i sustavom koji su uspostavili. Nažalost, osoba koja je izgradila najviše puteva i postavila temelje cestovne mreže koji su i danas osnovica saobraćaja ostala je u široj javnosti nepoznata i po Dolabeli (zaslužnom za najmanje 600 km cesta) se danas ne naziva ni najmanji puteljak ni cestovni priključak. Uostalom, antička rimska provincija Gornji Ilirik/Dalmacija se u historijskom kontekstu pokazala kao teritorijalno-upravna formacija koja je najduže trajala i bila funkcionalna na Zapadnom Balkanu, i to u načelno istom teritorijalnom obimu nešto manje

od tri stoljeća. To nije bio samo rezultat praktičnosti rimskih upravnih provincijskih institucija i način uređenja i prirodnosti zemljopisnog uokviravanja provincije Dalmacije (koji ustvari najbolje održava zemljopisne osobine Zapadnog Balkana), nego nesumnjivo i dobrih temelja organizacije i strukture koje je postavio P. Kornelije Dolabela.

Summary

Aevum Dolabellae Time of Dolabella

During the last two thousand years the Western Balkans area has been mainly ruled by external factors, whose governors were mainly interested in personal gain or the exploitation of domestic resources, people and riches. One of the rare individuals who stood out from this general rule was Publius Cornelius Dolabella. His reign, lasting from 14 to 20 AD, was marked with the introduction of civilisation values from the developed Mediterranean world into the less developed world of the proto-historic Western Balkans. This was especially crucial if we take into consideration the fact that this was the time of reconstruction after the catastrophe which befell upon the Illyrian lands during the Great Illyrian Uprising from 6 to 9 AD. Dolabella's activities were mainly focused on the large infrastructural works, such as the building of a road network with a combined length of over 400 Roman miles, which is a feat not even rivalled in modern times.

Beside this, Dolabella also undertook another important project by introducing a unified land-registry which was the first of its kind in the Western Balkans. This land-registry would later become the basis for the development of territorial relations.

Bibliografija

Kratice

AE	L'Année épigraphique, Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine, Paris.
AEM	Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)
CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
HAD	Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb
ILJug	<i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia</i>
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
LCL	The Loeb Classical Library, William Heinemann LTD – Cambridge Mass. Harvard University Press, London
MH	Matica Hrvatska, Zagreb.
Op. Arch.	OPVSCVLA ARCHÆOLOGICA, Arheološki zavod, Zagreb
PWRE	Paulys-Wissowa Real-Encyclopädie der klassischen altertumswissenschaft, Stuttgart
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb

Izdanja izvora

- Flor 1947: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History*, Edward Seymour Forster, LCL
- Kasije Dion 1954-1955.: *Dio's Roman History in nine Volumes*, Earnest Cary, LCL (2)
- Notitia Dignitatum: Medieval Sourcebook: Notitia Dignitatum (*Register of Dignitaries*), c. 400 (<http://www.fordham.edu/halsall/source/notitiadignitatum.html>). Korišteno izdanje William Fairley, *Notitia Dignitatum or Register of Dignitaries*, in *Translations and Reprints from Original Sources of European History*, Vol. VI: 4, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, n. d.
- Plinije Stariji 1866: *Naturalis historia*, ed. Weidmannos, Berlin.
- Plinije Stariji 1976: prijevod Mate Suića u dodatku „Antički pisci“ u knjizi „Antički grad na istočnom Jadranu“, Zagreb, 297.
- Plinije Stariji 2003: prijevod Brune Kuntić Makvić u dodatku „Izvori“ u knjizi „Antički grad na istočnom Jadranu“, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 421.
- Plinije Stariji 2004: *Plinije Stariji*, „Zemljopis starog svijeta“, Uroš Pasini, Književni krug, Split.
- Pseudo-Skilak 2001: Pseudo-Skilak, Periplus, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108.
- Ptolemej Klaudije: Ptolemej Klaudije, Geografija, korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York

Public Library, N. Y. sa naslovom „Geography of Claudius Ptolemy“.

- Ptolemej Klaudije 1974: Ptolemejeva karta, Monumenta cartographica Jugoslaviae, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović – Kuzmanović, Istorijski institut, Beograd.
- Ravenjanin⁸⁸ 1995: Slobodan Čače, Civitates Dalmatiae u „Kozmografiji“ Anonima Ravenjanina, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Ravenjanin 1860: Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica, G. Parthey-M. Pinder, F. Nicolai, Berlin.
- Svetonije 1978.: Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva, Stjepan Hosu, Naprijed, Zagreb.
- Velej Paterkul 1955: Velleius Paterculus, Compendium of Roman History, Frederick W. Shipley, LCL.
- Velej Paterkul 2006: Gaj Velej Paterkul, rimska povijest, Josip Miklič: Latina & Graeca, Zagreb.
- Tacit, Anali, 1970.: Tacit, Anali, Jakov Kostović, MH, Zagreb.

Literatura

- Abramić, M. / Colgano, A.* 1909, Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, 12, Wien 1909.
- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I-III, Mape 1-4, Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
- Bojanovski, I.* 1974, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, ANUBiH, Djela, XLVII, CBI 2, Sarajevo 1974.
- Bojanovski, I.* 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, ANUBiH, Djela, LXVI, CBI, 6, Sarajevo 1988.
- Bulić, F.* 1890, Prinosak k poviesti uredjenja granica medju raznim plemenima u Dalmaciji za rimsko doba, GZM, god. II, svezak 4, 406-413.
- Bulić, F.* 1902, L'iscrizione della „praefectura Phariaca Salonitana“, Bullettino di archeologia e storia dalmata XXV, Split, 3-29.
- Buzov, M.* 2005, The romanization and urbanization of the Roman province of Pannonia in light of the autochthonous and immigrant populations, Illyrica antiqua, FF press, Zagreb, 125-143.
- Čače, S.* 2003, Aserija u antičkim pisanim izvorima ASSERIA, 1, Muzej antičkog stakla u Zadru, Zadar, 7-43.
- Dodig, R.* 2003, Epigrafički spomenici iz naronitanskog konventa, u: Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja HAD-a, Vol. 22, 233-246 + Tbl. I-VI.
- Glavičić, M.* 2008, Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura, Archaeologia Adriatica 11, 43-62.
- Hirschfeld, O.* 1885, Bericht über eine Reise in Dalmatien, AEM IX, 1-30.
- Imamović, E.* 1980, Međašni natpisi na području rimske provincije Dalmacije, Prilozi Instituta za istoriju, XVI, br. 17, Sarajevo 1980, 27-59, br. 1 – 21+4 slična natpisa
- Jagenteufel, A.* 1958, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 12, Wien 1958.
- Lisičar, P.* 1971, Grci i Rimljani, Školska knjiga, Zagreb 1971.
- Lučić, J.* 1966-1967, O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, Historijski zbornik, god. XIX-XX, br. 1-4, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb 1967, 537-547.
- Marin, E.* 1997, Ave Narona, MH, Zagreb 1997.
- Marin, E.* 2004, Divo Augusto, Arheološki muzej, Split 2004.
- Marin, E. i dr.* 2004a, Augusteum Narone, splitska sieća naronskih careva, Arheološki muzej, Split 2004.
- Marinović, A.* 1959, Epigrafski spomenici o rimskom namjesniku Dolabelli u Cavtatu, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6-7, 121-128 + 2 sl.
- Matijašić, R.* 2002, Uvod u latinsku epigrafiju, Pula.
- Mesihović, S.* 2007, Dezitijati: kulturna i narodnosnopolitička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba, (rukopis doktorskog rada), Zagreb.
- Mirković, M.* 2002, Rimska država pod kraljevima i u doba Republike (753-27 pre Hr.). Historija i institucije, Dosije, Beograd 2002.
- Mirković, M.* 2003, Rimska država u doba principata i dominata (27. pre Hr. 337. n. e.), Od Avgusta do Konstantina, Dosije, Beograd 2003.
- Mócsy, A.* 1962, Pannonia, PWRE, Suppl. IX, col. 612-653.
- Narona 2007, Narona, Arheološki muzej Narona, Vid – Metković 2007.
- Novak, G.* 2004, Prošlost Dalmacije I, Od najstarijih vremena do Kandijskog rata, Zagreb 1944 i novo izd. Slobodne Dalmacije, Split 2004.
- Rendić-Miočević, D.* 1952, Druzov boravak u Dalmaciji, u svjetlu novog viškog natpisa, VAHD 54, 41-50 + Tbl. II.
- Rendić-Miočević, D.* 1959, Cohors VI voluntariorum, Nota epigraphica, VAHD, 61, 156-158.
- Rendić-Miočević, D.* 1962, P. Cornelius Dolabella, legatus pro pretore provinciae Dalmatiae, proconsul provincia Africae Proconsularis. Problèmes

⁸⁸ Djelo srednjovjekovnog pisca Gvidona (rano XII st.) uveliko se slaže sa Ravenjaninovom „Kozmografijom“, pa se u pogledu Dalmacije, podaci Gvidona i Ravenjaninove V. knjige gotovo u potpunosti podudaraju (Čače 1995, 8) i često zajedno navode (*Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*).

- de chronologie, Acte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik, 17, bis 22 September, Wien, 338-347 + 1. tbl.
- Rendić-Miočević, D.* 1968, Novi Dolabelin „terminacijski“ natpis iz okolice Jablanca. VAMZ, III, 63-73 + 1-3 tbl.
- Sanader, M.* 2003, Rimske legije i njihovi logori u hrvatskom dijelu panonskog limesa, Op. Arch. 27, Zagreb, 463-468.
- Sergejevski, D.* 1924, Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum u Dalmaciji, GZM, god. XXXVI. 113-123.
- Smith, W.* 1867, Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Little, Brown and Company, Boston 1867.
- Šašel, J. i A.* 1963, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Situla 5, Ljubljana 1963. (*ILJug I*)
- Šašel, J. i A.* 1978, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19, Ljubljana 1978. (*ILJug II*)
- Šašel, J. i A.* 1986, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Situla 25, Ljubljana 1986. (*ILJug III*)
- Šašel-Kos, M.* 2005, Appian and Illyricum, Situla 43, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2005.
- Tončinić, D.* 2005, Votivna ara iz Tilurija, Op. Arch. 28, Zagreb 2005, 147-157.
- Wilkes, J. J.* 1969, History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia, University of Birmingham, London.
- Wilkes, J. J.* 1976, Boundary Stones in Roman Dalmatia I, The Inscriptions, AV 25, Ljubljana 1976, 258-274,
- Zaninović, M.* 1984, Vojni značaj Tilurija u antici, Znanstveni skup „Cetinska Krajina od prehistorije do dolaska Turaka“, HAD, Split 1984, 65-75.
- Zaninović, M.* 1996, Od Helena do Hrvata, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- Zaninović, M.* 1998, Neki aspekti Augustova kulta u Dalmaciji, Histria Antiqua, 4, Pula 1998, 37-44.